

ЖИТОМИРСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА
КАФЕДРА ЗАГАЛЬНОЇ, ВІКОВОЇ ТА ПЕДАГОГІЧНОЇ
ПСИХОЛОГІЇ

**ЗАВДАННЯ
ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ СТУДЕНТІВ
ІЗ КУРСУ «ЗАГАЛЬНА ПСИХОЛОГІЯ»**

*Навчально-методичний посібник
для студентів напрямку підготовки
6.010106 «Соціальна педагогіка»*

Житомир
Вид-во ЖДУ імені Івана Франка
2015

УДК 159.9(075.8)
ББК 88.3я73
З–15

*Рекомендовано до друку вченою радою Житомирського
державного університету імені Івана Франка
(протокол №10 від 22.05. 2015 р.)*

Рецензенти:

Г.А. Гайдукевич – кандидат психологічних наук, завідувач кафедри психології Житомирського інституту МАУП;

Д.В. Миценко – кандидат педагогічних наук, завідувач кафедри суспільно-гуманітарних наук Житомирської філії Київського інституту бізнесу та технологій.

Завдання для самостійної роботи студентів із курсу
З–15 «Загальна психологія»: Навчально-методичний посібник
для студентів напряму підготовки 6.010106 «Соціальна педагогіка» / Укладач: О.О. Стахова. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2015. – 79 с.

Запропонований навчально-методичний посібник орієнтований на ознайомлення та поглиблення набутих знань із загальної психології.

Призначений для студентів денної та заочної форми навчання напряму підготовки 6.010106 «Соціальна педагогіка».

УДК 159.9(075.8)
ББК 88.3я73

© Стахова О.О. 2015
© Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2015

ЗМІСТ

Пояснювальна записка	4
МОДУЛЬ I. Вступ до психології. Особистість в діяльності та спілкуванні	
Тема 1. Предмет психології	6
Тема 2. Історія психологічних вчень. Будова, завдання і методи сучасної психології	9
Тема 3. Виникнення та розвиток психіки у тварин і людської свідомості	14
Тема 4. Діяльність	18
Тема 5. Спілкування	22
Тема 6. Міжособові відносини у групах і колективах	27
Тема 7. Психологія особистості	30
МОДУЛЬ II. Пізнавальна та емоційно-вольова сфери особистості. Індивідуально-психологічні особливості	
Тема 1. Увага	36
Тема 2. Відчуття та сприймання	40
Тема 3. Пам'ять	46
Тема 4. Мислення	51
Тема 5. Уява	55
Тема 6. Почуття	58
Тема 7. Воля	62
Тема 8. Темперамент	67
Тема 9. Характер	71
Тема 10. Здібності	75

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА

Докорінні зміни в соціально-економічному та духовному розвитку держави, формування інформаційно-технологічного суспільства потребують підготовки фахівців нової генерації, здатних на високому рівні реалізовувати здобуті під час навчання в професійному закладі, зокрема вищому навчальному, знання, навички, уміння, бути конкурентоспроможними на ринку праці.

Відтак, зважаючи на вищесказане, варто зазначити, що реалізації окресленого завдання сприяє ціла низка академічних дисциплін, серед яких необхідно звернути окрему увагу на загальну психологію, яка, з одного боку, є вступом до психологічної науки, а з іншого, – бере на себе вирішення конкретних завдань теоретичної і практичної підготовки студента до його трудової діяльності, озброюючи його необхідними знаннями, перш за все про психологію особистості, її діяльність і спілкування в колективі, про методи її дослідження, про закономірності розвитку психічних явищ.

У зв'язку з цим, розглядаючи шляхи, форми підвищення психологічної культури майбутніх фахівців, слід виокремити насамперед аудиторну роботу викладача (під час лекційних, практичних і лабораторних занять) та самостійну, індивідуальну роботу студентів під керівництвом педагога, проте без його безпосередньої участі. Відповідно, якщо призначенням першої є надання майбутнім фахівцям передусім наукової інформації щодо змісту навчальної дисципліни, опрацювання теоретичного матеріалу, то завданням другої є створення умов для узагальнення, закріплення й поглиблення набутих знань студентів, формування їх практичної компетентності .

Акцентуючи увагу на останній формі опанування психологічними знаннями як такої, що сприяє розвитку

навичок вільного оперування студентами психологічним матеріалом, спонукає їх до творчого пошуку, розвитку їх психологічної допитливості, варто зазначити, що самостійна та індивідуальна робота студентів характеризується поетапним розкриттям істотних ознак і характеристик психічних феноменів, яке реалізується через осмислення ключових понять й категорій кожної теми, вільне відтворення її основних питань, розв'язання проблемних ситуацій і творчих завдань для аналізу психічних явищ й процесів.

Виконуючи певні види самостійної та індивідуальної роботи, студенти стануть не лише більш інтелектуально вільними й ерудованими з даної дисципліни, але і більш впевненими в силі свого розуму та логічності власних аргументів. Крім того, поданий до кожної теми список використаної й рекомендованої літератури поживить їх інтерес до певних проблем психологічної науки.

КРЕДИТ 1

МОДУЛЬ I. ВСТУП ДО ПСИХОЛОГІЇ. ОСОБИСТІТЬ В ДІЯЛЬНОСТІ ТА СПІЛКУВАННІ

Тема 1. ПРЕДМЕТ ПСИХОЛОГІЇ

План

1. Визначення психології як науки. Поняття про психіку.
2. Психіка і свідомість. Структура свідомості.
3. Свідоме та несвідоме в психічній діяльності людини.
4. Будова й властивості нервової системи.
5. Три блоки мозку і їх основні функції.
6. Рефлекторна природа психіки.

Ключові поняття теми: психологія, психіка, свідомість, несвідоме, самосвідомість, психічні процеси, психічні стани, психічні властивості, рефлекс, рефлекторна дуга.

Запитання для самоконтролю:

1. Охарактеризуйте основні підходи до визначення етапів розвитку психології як науки.
2. Що є предметом вивчення психології на сучасному етапі розвитку науки?
3. Що таке психічне відображення? Як Ви розумієте це явище?
4. У чому полягає активний характер психічного відображення?
5. Як слід розуміти твердження, що психічні явища є суб'єктивним образом об'єктивного світу?
6. Назвіть основні функції психіки.
7. Що таке свідомість і які її структурні компоненти?
8. Що таке несвідоме та як воно пов'язане зі свідомістю?

9. Розкрийте особливості організації нервової системи людини та її властивості.
10. У чому полягає сутність рефлексорної природи психіки?

Проблемні ситуації:

1. Чим принципово різняться підходи до вивчення пояснення психічних явищ представників біхевіоризму, психоаналізу, гештальт-психології та матеріалістичного напрямку?
2. Чи згодні Ви з твердженням, що всю різноманітність психічного життя людини можна звести до трьох груп психічних явищ?
3. Чи є достатньою така характеристика свідомості: свідомість – це вища форма психіки, що сформувалася в процесі суспільно-історичного розвитку людини?
4. Чи є правильним твердження, що несвідоме в діяльності людини не пов'язане зі свідомістю?
5. Чи можливий перехід несвідомого у свідоме й навпаки?
6. Чи згодні Ви з твердженням, що тільки великі півкулі головного мозку можуть бути органом психічної діяльності?

Творчі завдання:

1. Психологія – це не наука, а сама як там не є життєва практика! Подивіться на вчителів, лікарів, таксистів, офіціантів, ворожок, жебраків – чим не психологи? Увійти до довіри, вчасно зорієнтуватися на Ваші слова і стани, примусити розговоритися, повірити, довіритися, вгадати Ваш настрій, соціальне положення, особливості характеру, а потім скористатися всім цим – та тут і справжнім психологам є чому повчитися!

Прокоментуйте дану думку. Наведіть принаймні п'ять доводів “за” і “проти”.

2. Уявіть, що до Вас звертається допитливий учень: “На мою думку, на тлі інших наук психологія виглядає досить дивно. Зрозуміло, що вона прагне вивчати об’єктивні закони, яким підкоряються психічні явища. Інакше кажучи, вона досліджує те, що існує поза суб’єктом і незалежно від нього. Але не можна не бачити, що носієм психічних явищ усе-таки виступає окремий суб’єкт. Саме тому психічні явища є суб’єктивними, тобто такими які протиставляються об’єктивним. Отже, виникає парадоксальна ситуація: психологія прагне підвести об’єктивну базу під те, що за своєю суттю є суб’єктивним. Що ж насправді вивчає психологія?”

Що Ви відповісте цьому учневі?

3. Науковий етап історії психології характеризується співіснуванням значної кількості напрямів психології. Фактично вона перебуває в стані “багатьох психологій”, кожна з яких являє собою окрему галузь знань зі своєю проблематикою, методами дослідження, власною психологічною практикою.

Про що свідчить це явище? Чи буде колись “єдина психологія”?

Список використаної та рекомендованої літератури:

1. *Гиппенрейтер Ю.Б.* Введение в общую психологию: Курс лекций. – М.: ЧеРо, 2002. – 336 с.
2. *Данилов Н.Н., Крылова А.Л.* Физиология высшей нервной деятельности. – Ростов-на-Дону: Феникс, 2001. – 480 с.
3. *Дрозденко К.С.* Загальна психологія в практичному вимірі: Підручник. – К.: ВД “Професіонал”, 2007. – 608 с.
4. *Лурия А.Р.* Лекции по общей психологии. – СПб.: Питер, 2004. – 320 с.

5. *Максименко С.Д.* Загальна психологія: Навчальний посібник. – К.: Центр учбової літератури, 2010. – 288 с.
6. *М'ясоїд П.А.* Загальна психологія: Навчальний посібник. – К.: Вища школа, 2000. – 479 с.
7. *М'ясоїд П.А.* Задачі з курсу загальної психології: Навчальний посібник. – К.: Вища школа, 2000. – 183 с.
8. *Немов Р.С.* Психология: В 3 кн. – Кн.1. – М.: Владос, 1999. – 688 с.
9. *Общая психология* / Под ред. А.В. Петровского. – М.: Просвещение, 1977. – 440 с.
10. *Пальм Г.А.* Загальна психологія: Навчальний посібник. – К.: Центр учбової літератури, 2009. – 256 с.
11. *Психологія* / За ред. Г.С. Костюка. – К.: Радянська школа, 1968. – 561 с.
12. *Психологія: Підручник* / За ред. Ю.Л. Трофімова. – К.: Либідь, 2008. – 560 с.
13. *Сергеєнкова О.П., Столярчук О.А., Коханова О.П., Пасека О.В.* Загальна психологія: Навчальний посібник. – К.: Центр учбової літератури, 2012. – 296 с.

Тема 2. ІСТОРІЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ВЧЕНЬ. БУДОВА, ЗАВДАННЯ І МЕТОДИ СУЧАСНОЇ ПСИХОЛОГІЇ

План

1. Основні напрями сучасної психології.
2. Місце сучасної психології в системі наук.
3. Структура та завдання сучасної психології.
4. Основні методологічні принципи сучасної психології.
5. Методи сучасної психології.
6. Конкретні методики психологічних досліджень.

Ключові поняття теми: фрейдизм, біхевіоризм, гештальтизм, гуманістична психологія, матеріалістична психологія,

детермінізм, єдність свідомості й діяльності, розвиток психіки, свідомості в діяльності, спостереження, експеримент, анкети, бесіда, інтерв'ю, психологічні тести, діагностичні методи, вивчення продуктів діяльності.

Запитання для самоконтролю:

1. Назвіть основні напрями психологічної науки.
2. Що є об'єктом вивчення інтроспективної та асоціативної психології?
3. У чому полягає сутність концепції психоаналізу?
4. На яких засадах базується біхевіоризм?
5. Розкрийте основні положення гештальт-психології, когнітивної й гуманістичної психології.
6. У чому полягає сутність матеріалістичного підходу до розуміння психічних явищ?
7. Яке місце займає психологія в системі сучасного наукового знання?
8. Назвіть основні принципи матеріалістичної психології.
9. Охарактеризуйте галузі сучасної психології.
10. Що таке метод наукового дослідження?
11. Які методи належать до основних?
12. Які методи належать до додаткових?
13. У чому полягають вимоги щодо організації спостереження? Вкажіть переваги та недоліки даного методу.
14. У чому полягає сутність експерименту? На які види він поділяється? Назвіть переваги й недоліки кожного з них.
15. Розкрийте особливості таких психодіагностичних методів: бесіди, анкетування, тестування, соціометрії, референтометрії, біографічного методу, методу аналізу процесу та продуктів діяльності.

16. Що для з'ясування психічних явищ дає кількісний і якісний аналіз результатів дослідження?

Проблемні ситуації:

1. Чим принципово різняться підходи до вивчення пояснення психічних явищ представників різних напрямів психології?

2. Чи можна стверджувати, що недооцінювання біхевіористами свідомого у психічній діяльності людини позбавляє особистість можливості бути активним суб'єктом діяльності?

3. Чи правомірно вважати, що ідеї психоаналізу як напряму в психології є більш продуктивними для з'ясування психологічних механізмів відхилень у психічній діяльності людини, ніж в обґрунтуванні закономірностей психічного життя в нормі?

4. Що дає досліднику керування в пізнанні психічних явищ принципами детермінізму, єдності свідомості та діяльності, розвитку психіки в діяльності?

5. Чи погодитеся Ви з думкою, що неспроможність самопостереження як методу наукового дослідження виявляється тільки в суб'єктивізмі тлумачення його результатів?

6. Чи згодні Ви з думкою, що експеримент як метод можна застосовувати для дослідження будь-яких психічних явищ?

7. Чи можна за допомогою методу тестів досліджувати психологічні закономірності?

8. Чи всі сфери психіки людини дає можливість вивчати метод аналізу процесу та продуктів діяльності?

9. Чи згодні Ви з думкою, що поділ методів на основні й додаткові ґрунтується переважно на їх можливостях охоплювати вивченням більше чи менше коло психічних явищ?

Творчі завдання:

1. За спостереження одного з психологів, “у психології існують три великі напрями досліджень. Вони схожі на три океанські течії... Подібно до уламків, які можна знайти на поверхні будь-якої з океанських течій, певні слова і вирази пов’язані з кожним нашим напрямом, хоча й не визначають їх. З першим напрямом пов’язані такі поняття, як “біхевіоризм”, “об’єктивний”, “експериментальний”, “безособовий”, “лабораторія”. До другої течії належать терміни “фрейдистський”, “неофрейдистський”, “психоаналітичний”, “психологія несвідомого”, “інстинктивний”, “его-психологія”, “ід-психологія”. Поняття “феноменологічний”, “екзистенціальний”, “самоактуалізація”, “гуманістична психологія”, “існування та становлення” пов’язані з третім напрямом”.

Що це за напрями? Чим третій напрям відрізняється від першого й другого?

2. Ось думка, на якій ґрунтується один з напрямів психології: “Людина не народжується наділеною історичними досягненнями людства. Досягнення розвитку людських поколінь втілені не в ній, не в її природних задатках, а в навколишньому світі – у великих творіннях людської культури. Тільки в результаті процесу привласнення людиною цих досягнень, що триває впродовж її життя, вона набуває справді людських властивостей і здібностей”.

Що це за напрям? Яке місце він посідає в системі психологічного пізнання?

3. Шкільний психолог може виявити причину невстигання учня, наприклад, з математики, застосувавши для цього різні методи. В одному випадку за допомогою стандартизованих вимірювань він може визначити рівень розвитку його математичних здібностей. В другому –

запропонує школяреві ряд задач з пройденого матеріалу. В третьому – проведе бесіду з учителем, учнем, його батьками.

Якими методами користується психолог у кожному з перелічених випадків?

Який із них має перевагу перед іншими?

4. Шкільний психолог розробив анкету, спрямовану на з'ясування ставлення учнів до заходів, які проводились у школі. Вона складалась із 40 запитань і починалася словами “Чи подобається тобі...?”, “Чи хотів би ти...?”, “Чи задоволений ти...?”, “Чи любиш ти...?”. Передбачались відповіді “так” або “ні”, що їх повинні були вибрати опитувані.

Чи правильно складено цю анкету? Яких вимог слід було дотримуватись?

Список використаної та рекомендованої літератури:

1. *Айзенк Г.Ю.* Интеллект: новый взгляд // Вопросы психологии. – 1995. - №1. – С. 111-131.
2. *Бурлачук Л.Ф., Морозов С.М.* Словарь-справочник по психодиагностике. – К.: Наукова думка, 1989. – 200 с.
3. *Гиппенрейтер Ю.Б.* Введение в общую психологию: Курс лекций. – М.: ЧеРо, 2002. – 336 с.
4. *Дрозденко К.С.* Загальна психологія в практичному вимірі: Підручник. – К.: ВД “Професіонал”, 2007. – 608 с.
5. *Лурия А.Р.* Лекции по общей психологии. – СПб.: Питер, 2004. – 320 с.
6. *Максименко С.Д.* Загальна психологія: Навчальний посібник. – К.: Центр учбової літератури, 2010. – 288 с.
7. *М'ясоїд П.А.* Загальна психологія: Навчальний посібник. – К.: Вища школа, 2000. – 479 с.
8. *М'ясоїд П.А.* Задачі з курсу загальної психології: Навчальний посібник. – К.: Вища школа, 2000. – 183 с.

9. *Немов Р.С.* Психологія: В 3 кн. – Кн.1. – М.: Владос, 1999. – 688 с.
10. *Общая психология* / Под ред. А.В. Петровского. – М.: Просвещение, 1977. – 440 с.
11. *Пальм Г.А.* Загальна психологія: Навчальний посібник. – К.: Центр учбової літератури, 2009. – 256 с.
12. *Психологія* / За ред. Г.С. Костюка. – К.: Радянська школа, 1968. – 561 с.
13. *Психологія: Підручник* / За ред. Ю.Л. Трофімова. – К.: Либідь, 2008. – 560 с.
14. *Сергеєнкова О.П., Столярчук О.А., Коханова О.П., Пасека О.В.* Загальна психологія: Навчальний посібник. – К.: Центр учбової літератури, 2012. – 296 с.

Тема 3. ВИНИКНЕННЯ ТА РОЗВИТОК ПСИХІКИ У ТВАРИН І ЛЮДСЬКОЇ СВІДОМОСТІ

План

1. Розвиток форм відображення дійсності. Виникнення психіки як результат еволюції матерії.
2. Три стадії розвитку психіки у тварин.
3. Спілкування і “мова” тварин.
4. Виникнення та історичний розвиток людської свідомості.
5. Суттєві відмінності психіки людини і тварин.

Ключові поняття теми: відображення, подразливість, тропізми, чутливість, інстинкти, научіння, інтелектуальна поведінка, “мова” тварин, предметна діяльність тварин, трудова діяльність.

Запитання для самоконтролю:

1. Чому здатність до відображення є атрибутом живої матерії?

2. У чому полягає сутність сигнальної ролі психіки?
3. Назвіть етапи розвитку нервової системи.
4. Охарактеризуйте етапи розвитку психіки.
5. Як розвиток психіки пов'язаний із середовищем та умовами життя?
6. Розкрийте роль праці у виникненні людської свідомості.
7. Що спільного та відмінного у психічній діяльності тварин і людини?

Проблемні ситуації:

1. Чи є здатність до відображення необхідною властивістю живої матерії?
2. Чи можна стверджувати, що розвиток здатності до відображення є результатом боротьби за виживання біологічних систем?
3. Чому елементарну чутливість вважають початковою формою власне психіки, а подразливість – лише актом відображення?
4. Чому павук, посаджений у банку разом із мухою, не “впізнає” її навіть коли він голодний, тоді як у звичайних умовах спеціально ловить мух у павутиння й поїдає їх?
5. У чому полягає якісна відмінність інтелектуальних форм поведінки вищих тварин і людини?
6. Чому впродовж усієї історії розвитку людини її організм і мозок не зазнали практично жодних змін, натомість у тварин кожний новий етап розвитку психіки супроводжувався змінами в організмі та нервовій системі?
7. Чому обмін сигналами, що відбувається у тварин, не може ототожнюватися з мовою людини?
8. Чи можна закономірності психіки, виявлені на тваринах, перенести на психіку людини?

Творчі завдання:

1. Матеріалістична психологія спочатку пов'язувала виникнення психіки з появою людини в процесі еволюції. Пізніше поширилися теорії, за якими психіка є властивістю живої матерії. Нарешті, психіку стали вважати властивістю організмів, що мають нервову систему.

Чи пояснює остання теорія проблему виникнення психіки? Чи є нервова система ознакою виникнення психіки?

2. Дафнію – водяну блоху (рід безхребетних підзагону гіллястовусих ракоподібних) – піпеткою перенесли в скляну трубку, горизонтальне коліно якої було спрямоване в бік освітленої стінки акваріума. Вона швидко спускалася вертикальною частиною трубки до точки вигину і починала рухатись уже по горизонтальному коліну в напрямку до світла. Потім цю частину послідовно повертали на 45° , 90° , 130° і, нарешті, в бік від лінії поширення світла. В усіх цих випадках дафнія, щоразу повільніше, випливала з трубки і рухалася до світла. Повторення дослідів показало, що з часом швидкість проходження дафнії у трубці зростала і наближалася до швидкості, необхідної для проходження трубки, оберненої прямо до світла.

Як пояснити результати цього експерименту? Чи свідчать вони про наявність у дафнії психіки?

3. На очах у мавпи дослідник ховав фрукти за глуху перегородку, а потім непомітно підміняв їх на капусту. Тварина починала шукати бачене. Проте, знайшовши капусту, вона не припиняла пошуків доти, доки дослідник не давав їй фрукти. Такі ж результати дали експерименти з лисицями та собаками.

Про що свідчать ці результати? На якій стадії розвитку психіки перебувають ці тварини?

4. Поза кліткою, в якій сидить шимпанзе, на відстані, що не дозволяє дотягнутися кінцівкою, кладуть принаду

(банан, апельсин). У клітці лежить палка. Мавпа може наблизити до себе принаду, лише скориставшись палкою. Спочатку вона намагається схопити фрукти безпосередньо рукою. Ці спроби не приносять успіху. Активність шимпанзе на деякий час начебто згасає. Тварина відволікається від принади, не намагається більше дістати її. Потім знову вдається до таких спроб, але тепер уже бере палку, протягує її до плоду, доторкається до нього, тягне палку назад, знову протягує її і знову тягне назад. У результаті плід усе більше наближається до мавпи, зрештою, вона здобуває його. Задачу розв'язано.

Як пояснити таку поведінку тварини? Про яку стадію розвитку психіки вона свідчить?

5. Якщо порівнювати між собою максимальні об'єми черепа людиноподібних мавп і черепа первісної людини, то виявиться, що мозок останньої переважає мозок найрозвиненіших видів мавп більш ніж удвічі (600 і 1400 см³). Ще очевидніші відмінності у масі мозку – майже вчетверо (1400 і 350 г). До того ж мозок людини має значно складнішу будову.

Які висновки випливають із цих порівнянь? Чи можна величину і будову мозку вважати ознакою людини?

Список використаної та рекомендованої літератури:

1. *Гиппенрейтер Ю.Б.* Введение в общую психологию: Курс лекций. – М.: ЧеРо, 2002. – 336 с.
2. *Дарвин Ч.* Происхождение видов путем естественного отбора: Пер. с англ. – СПб.: Наука, 1991. – 539 с.
3. *Дрозденко К.С.* Загальна психологія в практичному вимірі: Підручник. – К.: ВД “Професіонал”, 2007. – 608 с.
4. *Ладыгина-Котс Н.Н.* Развитие психики в процессе эволюции организмов. – М.: Советская наука, 1958. – 328 с.
5. *Леонтьев А.Н.* Проблемы развития психики. – М.: Изд-во МГУ, 1981. – 584 с.

6. *Максименко С.Д.* Загальна психологія: Навчальний посібник. – К.: Центр учбової літератури, 2010. – 288 с.
7. *М'ясоїд П.А.* Загальна психологія: Навчальний посібник. – К.: Вища школа, 2000. – 479 с.
8. *М'ясоїд П.А.* Задачі з курсу загальної психології: Навчальний посібник. – К.: Вища школа, 2000. – 183 с.
9. *Немов Р.С.* Психология: В 3 кн. – Кн.1. – М.: Владос, 1999. – 688 с.
10. *Общая психология* / Под ред. А.В. Петровского. – М.: Просвещение, 1977. – 440 с.
11. *Пальм Г.А.* Загальна психологія: Навчальний посібник. – К.: Центр учбової літератури, 2009. – 256 с.
12. *Психологія* / За ред. Г.С. Костюка. – К.: Радянська школа, 1968. – 561 с.
13. *Психологія: Підручник* / За ред. Ю.Л. Трофімова. – К.: Либідь, 2008. – 560 с.
14. *Сергєєнкова О.П., Столярчук О.А., Коханова О.П., Пасека О.В.* Загальна психологія: Навчальний посібник. – К.: Центр учбової літератури, 2012. – 296 с.
15. *Фабри К.Э.* Основы зоопсихологии: Пер. с фр. – М.: Изд-во МГУ, 1976. – 287 с.
16. *Шовен Р.* Поведение животных: Пер. с фр. – М.: Мир, 1972. – 487 с.

Тема 4. ДІЯЛЬНІСТЬ

План

1. Потреби як джерело активності.
2. Поняття про діяльність. Структура діяльності.
3. Керування дією та контроль за нею.
4. Освоєння діяльності. Закономірності формування навичок.
5. Взаємодія навичок і виникнення умінь. Звички та їх роль в поведінці особистості.

6. Основні види діяльності людини.

Ключові поняття теми: діяльність, активність, дія, операція, потреба, мотиви, ціль, задача, план (програма) дії, інтеріоризація, екстеріоризація, уміння, навички, звички, гра, навчання, праця, педагогічна діяльність.

Запитання для самоконтролю:

1. Чим зумовлена активність живих істот?
2. Що характеризує діяльність як специфічну форму людської активності?
3. Якими є основні компоненти діяльності?
4. Як забезпечується контроль за виконанням дії?
5. У чому полягає механізм зворотної аферентації при виконанні дії?
6. У чому полягає сутність процесів інтеріоризації та екстеріоризації?
7. Якою є послідовність етапів формування навички?
8. Що є показником досконалості навички?
9. Розкрийте особливості виникнення умінь.
10. Як впливають звички на поведінку особистості?
11. Назвіть характерні ознаки кожного різновиду людської діяльності.

Проблемні ситуації:

1. Чи завжди людська діяльність опосередковується суспільним досвідом?
2. Чи можлива діяльність без чіткого уявлення про її мету?
3. Чи відповідає наведена послідовність компонентів діяльності реальній логіці її розгортання: актуалізація потреби, усвідомлення мети, формування програми дій, визначення способу дій, реальне виконання дій, коригування дій, результат?

4. Які об'єктивні та суб'єктивні чинники сприяють продуктивності формування навичок?
5. Чи можна стверджувати, що принципова відмінність між видами діяльності полягає в характері її результатів?

Творчі завдання:

1. В оповіданні А.П. Чехова “Дітвора” описано гру дітей у лото на гроші: “Самый большой азарт написан на лице у Гриши. Играет он исключительно из-за денег. Не будь на блюдечке копеек, он давно бы уже спал. Сестра его Аня, девочка лет восьми, боится, чтобы кто-нибудь не выиграл. Копейки ее не интересуют. Счастье в игре для нее вопрос самолюбия. Другая сестра, Соня, девочка шести лет, играет в лото ради процесса игры. Кто бы ни выиграл, она одинаково хохочет и хлопает в ладоши. Алеша сел не столько для лото, сколько ради недоразумений, которые неизбежны при игре. Ужасно ему приятно, если кто ударит или обругает кого. Пятый партнер, кухаркин сын Андрей. К выигрышу и к чужим успехам он относится безучастно, потому что весь погружен в арифметику игры, в ее несложную философию: сколько на этом свете разных цифр и как это они не перепутываются!”

Чому діти по-різному ставляться до гри? Як пояснити це явище?

2. В оповіданні Л. Пантелєєва “Чесне слово” йдеться про хлопчика, який брав участь у військовій грі старших дітей. Його поставили “вартовим”, взявши слово, що він не піде з “поста”. Хлопчик залишився “на варті”, а діти пішли, забувши, напевно, про нього. Минуло доволі часу, почало сутеніти, хлопчикові було страшно, на нього чекали і, мабуть, хвилювалися батьки. Проте, вірний слову, він не міг самовільно залишити “пост” і пішов додому лише після того, як передав свої “обов'язки” перехожому військовому.

Як можна пояснити поведінку цього хлопчика? Що має стати вихідним пунктом такого пояснення?

3. Уявіть, що до Вас звертається допитливий учень: “Я сумніваюся, що вчителі можуть об’єктивно охарактеризувати когось із нас. Вони завжди виходять із поведінки учня, та й то у межах школи. Я ж вважаю такий підхід в принципі неправильним, адже зовнішньо однакові дії можуть спонукатися різними причинами. І навпаки, зовні абсолютно різні дії нерідко виникають на спільному ґрунті. Візьмемо підказку на уроці. Один підказує, щоб допомогти товаришу, другий – щоб повернути до себе увагу вчителя, третій – щоб підняти свій авторитет у класі. Хіба не так?”

Що Ви відповісте цьому учневі?

4. Наведіть приклади прислів’їв і приказок, у яких наголошується на значенні праці в житті людини.

Список використаної та рекомендованої літератури:

1. *Абульханова-Славская К.А.* Деятельность и психология личности. – М.: Наука, 1980. – 320 с.
2. *Асмолов А.Г.* Деятельность и установка. – М.: Изд-во МГУ, 1979. – 150 с.
3. *Волков А.М., Микадзе Ю.В., Солнцева Г.Н.* Деятельность: структура и регуляция. Психологический анализ. – М.: Изд-во МГУ, 1987. – 216 с.
4. *Гиппенрейтер Ю.Б.* Введение в общую психологию: Курс лекций. – М.: ЧеРо, 2002. – 336 с.
5. *Дрозденко К.С.* Загальна психологія в практичному вимірі: Підручник. – К.: ВД “Професіонал”, 2007. – 608 с.
6. *Ковалев В.И.* Мотивы поведения и деятельности. – М.: Наука, 1988. – 160 с.
7. *Лурия А.Р.* Лекции по общей психологии. – СПб.: Питер, 2004. – 320 с.

8. *Максименко С.Д.* Загальна психологія: Навчальний посібник. – К.: Центр учбової літератури, 2010. – 288 с.
9. *М'ясоїд П.А.* Загальна психологія: Навчальний посібник. – К.: Вища школа, 2000. – 479 с.
10. *М'ясоїд П.А.* Задачі з курсу загальної психології: Навчальний посібник. – К.: Вища школа, 2000. – 183 с.
11. *Немов Р.С.* Психологія: В 3 кн. – Кн.1. – М.: Владос, 1999. – 688 с.
12. *Общая психология* / Под ред. А.В. Петровского. – М.: Просвещение, 1977. – 440 с.
13. *Пальм Г.А.* Загальна психологія: Навчальний посібник. – К.: Центр учбової літератури, 2009. – 256 с.
14. *Психологія* / За ред. Г.С. Костюка. – К.: Радянська школа, 1968. – 561 с.
15. *Психологія: Підручник* / За ред. Ю.Л. Трофімова. – К.: Либідь, 2008. – 560 с.
16. *Сергєєнкова О.П., Столярчук О.А., Коханова О.П., Пасека О.В.* Загальна психологія: Навчальний посібник. – К.: Центр учбової літератури, 2012. – 296 с.
17. *Эльконин Д.Б.* Психологія игри. – М.: Педагогика, 1978. – 304 с.

Тема 5. СПІЛКУВАННЯ

План

1. Поняття про спілкування та його види.
2. Спілкування як обмін інформацією. Невербальна й вербальна комунікації.
3. Мовлення як процес спілкування за допомогою мови, його фізіологічні механізми і розвиток у дітей. Мовлення вчителя.
4. Спілкування як міжособова взаємодія. Основні засоби впливу в процесі спілкування.

5. Спілкування як розуміння людьми один одного. Психологічні механізми сприймання людиною людини.

Ключові поняття теми: спілкування, комунікація, інтеракція, соціальна перцепція, педагогічне спілкування, мова, мовлення, невербальна комунікація, міжособова взаємодія, соціальний контроль, соціальні норми, роль, ролеві очікування, ролеві конфлікти, такт і безтактовність, смислові бар'єри в спілкуванні, дружба і товаришування, ідентифікація, рефлексія, стереотипізація, казуальна атрибуція, “ефект ореолу”, тренінг спілкування.

Запитання для самоконтролю:

1. Чим зумовлюється потреба у спілкуванні між людьми?
2. Яку роль відіграє спілкування в суспільному житті?
3. У чому полягає соціальна функція спілкування?
4. За якими критеріями спілкування поділяється на різновиди?
5. Розкрийте зміст комунікативної сторони спілкування.
6. Яку роль у спілкуванні відіграє невербальна комунікація?
7. Що таке мовлення? У чому полягають його фізіологічні механізми?
8. Розкрийте зміст інтерактивної сторони спілкування.
9. Назвіть основні засоби впливу людини на людину в процесі спілкування.
10. Розкрийте зміст перцептивної сторони спілкування.
11. Охарактеризуйте психологічні механізми сприймання людиною людини.

Проблемні ситуації:

1. Чи достатнім для характеристики спілкування є твердження: “Спілкування – це обмін інформацією між людьми”?
2. Чи завжди обмін інформацією є спілкуванням?
3. Чи адекватно передає функцію невербального спілкування вираз “мова почуттів”?
4. Спілкуючись, співрозмовники іноді не можуть дійти спільної думки щодо предмета спілкування. Визначте ймовірні причини, які можуть ускладнювати взаєморозуміння.
5. Чим зумовлюються помилки, що можуть виникати в процесі пізнання людиною людини на етапі інтерпретації?

Творчі завдання:

1. Проаналізуйте наступні судження видатних учених про спілкування:

Єдина справжня розкіш – це розкіш людського спілкування (Антуан де Сент-Екзюпері).

Під час спілкування відбувається навчання і виховання людини, засвоєння нею різних форм соціального досвіду. Саме у спілкуванні одночасно проявляють себе і розкриваються різноманітні риси і властивості людини, її внутрішній світ, який стає доступним для інших (Бернард Шоу).

Слово – справа велика. Велика тому, що словом можна об’єднати людей, словом можна і роз’єднати їх, словом – служити любові, словом можна служити і ворожнечі (Л.М. Толстой).

Розумні люди говорять тому, що мають що сказати, дурні – тому, що їм хочеться щось сказати (Платон).

Людині потрібно два роки, щоб навчитися говорити, і шістьдесят років, щоб навчитися тримати язик за зубами (Л. Фейтвангер).

2. Під час опитування респондентів, які мали різні житлові умови, з'ясувалося, що ті, хто мешкав в ізольованій квартирі або окремій кімнаті, мали нижчі показники задоволеності життям і сімейними стосунками, ніж ті, в кого не було власного житла. Вони навіть були менше задоволені житловими умовами і не лише частіше відзначали наявність сімейних конфліктів, а й вказували на неможливість запобігання їм.

Як можна пояснити цей факт? Як він характеризує сутність спілкування?

3. У XVIII ст. відомий політик граф Честерфілд, готуючи сина до дипломатичної кар'єри, писав йому: "Розмовляючи з людьми, завжди дивися їм в очі; якщо ти цього уникаєш, люди починають думати, що ти вважаєш себе в чомусь винним; до того ж ти втрачаєш можливість дізнаватися по виразу облич, яке враження на них справляють твої слова".

Як Ви вважаєте, граф дав синові хорошу пораду? Які б рекомендації дали дипломатам Ви?

4. Уявіть, що до Вас звертається допитливий учень: "Я читав, що процес сприймання людиною людини залежить від багатьох чинників. Наприклад, той, хто сприймає, часто приписує об'єкту свого сприймання неістотні, а то й неприйнятні йому риси. Так, сприятливе враження від зовнішності людини призводить до позитивних оцінок її особистості, несприятливе – до негативних. Думаю, все це має пряме відношення і до сприймання вчителями учнів. Я впевнений, що педагоги не можуть правильно оцінити учнів і тому часто не розуміють їх. Чи правильно я думаю?"

Що Ви відповісте цьому учневі?

Список використаної та рекомендованої літератури:

1. *Бодалев А.А.* Восприятие и понимание человека человеком. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1982. – 198 с.
2. *Бодалев А.А.* Личность и общение. – М.: Международная педагогическая академия, 1995. – 326 с.
3. *Гиппенрейтер Ю.Б.* Введение в общую психологию: Курс лекций. – М.: ЧеРо, 2002. – 336 с.
4. *Дрозденко К.С.* Загальна психологія в практичному вимірі: Підручник. – К.: ВД “Професіонал”, 2007. – 608 с.
5. *Каган М.С.* Мир общения. – М.: Политиздат, 1988. – 319 с.
6. *Леонтьев А.А.* Педагогическое общение. – М.: Знание, 1979. – 48 с.
7. *Лисина М.И.* Проблемы онтогенеза общения. – М.: Педагогика, 1986. – 144 с.
8. *Ломов Б.Ф.* Проблема общения в психологии. – М.: Наука, 1981. – 288 с.
9. *Максименко С.Д.* Загальна психологія: Навчальний посібник. – К.: Центр учбової літератури, 2010. – 288 с.
10. *Мудрик А.В.* Общение как фактор воспитания школьников. – М.: Педагогика, 1984. – 110 с.
11. *М'ясоїд П.А.* Загальна психологія: Навчальний посібник. – К.: Вища школа, 2000. – 479 с.
12. *М'ясоїд П.А.* Задачі з курсу загальної психології: Навчальний посібник. – К.: Вища школа, 2000. – 183 с.
13. *Немов Р.С.* Психология: В 3 кн. – Кн.1. – М.: Владос, 1999. – 688 с.
14. *Общая психология* / Под ред. А.В. Петровского. – М.: Просвещение, 1977. – 440 с.
15. *Пальм Г.А.* Загальна психологія: Навчальний посібник. – К.: Центр учбової літератури, 2009. – 256 с.
16. *Пиз А.* Язык телодвижений: Пер. с англ. – СПб.: Изд. дом Гутенберг, 1977. – 248 с.

17. *Психологія* / За ред. Г.С. Костюка. – К.: Радянська школа, 1968. – 561 с.
18. *Психологія: Підручник* / За ред. Ю.Л. Трофімова. – К.: Либідь, 2008. – 560 с.
19. *Семиченко В.А.* Психология общения. – К.: Магистр-S, 1997. – 152 с.
20. *Сергеєнкова О.П., Столярчук О.А., Коханова О.П., Пасека О.В.* Загальна психологія: Навчальний посібник. – К.: Центр учбової літератури, 2012. – 296 с.
21. *Щекин Г.В.* Как читать людей по их внешнему облику. – К.: Украина, 1992. – 239 с.

Тема 6. МІЖСОБОВІ ВІДНОСИНИ У ГРУПАХ І КОЛЕКТИВАХ

План

1. Групи та їх класифікація.
2. Колектив як вища форма розвитку групи.
3. Диференціація в групах і колективах.
4. Інтеграція в групах і колективах.

Ключові поняття теми: колектив, група, референтна група, соціометрія, референтометрія, лідерство, авторитет, референтність, статус, престиж, згуртованість, колективістське самовизначення, колективістська ідентифікація, психологічна сумісність, конформізм, нонконформізм.

Запитання для самоконтролю:

1. Що таке група?
2. Які критерії класифікації груп прийняті у психології?
3. Які ознаки мають групи різного ступеня організації?
4. Назвіть істотні ознаки колективу.
5. Чим визначається статус особистості в колективі?

6. У чому полягає сутність методу соціометрії, запропонованого Дж. Морено? У чому його переваги та недоліки?
7. Яка процедура проведення референтометрії?

Проблемні ситуації:

1. Чи правильно наведена класифікація груп: велика, мала, реальна, умовна, референтна, офіційна, неофіційна, формальна, неформальна, колектив?
2. Чим зумовлена внутрішньогрупова диференціація групи? Які чинники на неї впливають?
3. Чи може офіційна зміна статусу члена групи вплинути на його неофіційний статус?
4. Чи існують якості особистості, які є необхідними для лідерства за будь-яких умов?
5. До яких психологічних деформацій може призвести тривале перебування особистості в статусі “ізольованої”?
6. У чому полягає психологічно обґрунтована система роботи з членами колективу, які з різних причин опинилися у стані ізоляції?
7. Які психологічні чинники формують референтну групу особистості?
8. Чи достатньою є така характеристика колективу: “Колектив – це спільність людей, об’єднаних єдиною діяльністю та єдиними цілями діяльності”?

Творчі завдання:

1. Неодноразові спроби описати “психологічний портрет” лідера, що polegшило б підбір організаторів спільної діяльності, не мали успіху: отримані результати було важко узгодити між собою. Властивості темпераменту, характеру, здібностей у кожному випадку істотно відрізнялись.

Чому так сталося? Чи реальною була така мета?

2. При доборі кандидатів у члени екіпажу для тривалого космічного польоту обов'язково враховують ступінь сумісності майбутніх космонавтів. Хоча для цього проводиться тестування, все ж головним показником є результати експерименту, який моделює спільну діяльність кандидатів в умовах тривалої повної ізоляції від зовнішнього світу. Проте й у такий спосіб подекуди не вдається уникнути конфліктів і непорозумінь, що мають місце під час космічного польоту. Наприклад, члени одного з екіпажів “Аполлону”, повернувшись на Землю, більше ніколи не збиралися разом.

Чому так трапляється? На чому ґрунтується сумісність?

3. За даними досліджень, чим згуртованіша група, тим відчутніші зміни відбуваються в поведінці її членів. Якщо один з них порушує групові норми, то карається тим більше, чим далі виходить за визначені цими нормами межі. Високий статус у такій групі посідає той, хто не лише дотримується норм, а й активно утверджує їх власною поведінкою

Завдяки чому відбуваються такі зміни в поведінці? Що за цим криється?

4. Наведіть приклади прислів'їв і приказок, у яких розкривається значення міжособових відносин у житті людини.

Список використаної та рекомендованої літератури:

1. *Агеев В.С.* Психология межгрупповых отношений. – М.: Изд-во МГУ, 1983. – 143 с.
2. *Аникеев Н.П.* Психологический климат в коллективе. – М.: Просвещение, 1989. – 224 с.
3. *Гиппенрейтер Ю.Б.* Введение в общую психологию: Курс лекций. – М.: ЧеРо, 2002. – 336 с.

4. *Донцов А.И.* Проблемы групповой сплоченности: Социально-психологический анализ. – К.: Наукова думка, 1979. – 139 с.
5. *Дрозденко К.С.* Загальна психологія в практичному вимірі: Підручник. – К.: ВД “Професіонал”, 2007. – 608 с.
6. *Лурия А.Р.* Лекции по общей психологии. – СПб.: Питер, 2004. – 320 с.
7. *Максименко С.Д.* Загальна психологія: Навчальний посібник. – К.: Центр учбової літератури, 2010. – 288 с.
8. *М’ясоїд П.А.* Загальна психологія: Навчальний посібник. – К.: Вища школа, 2000. – 479 с.
9. *М’ясоїд П.А.* Задачі з курсу загальної психології: Навчальний посібник. – К.: Вища школа, 2000. – 183 с.
10. *Немов Р.С.* Психология: В 3 кн. – Кн.1. – М.: Владос, 1999. – 688 с.
11. *Общая психология* / Под ред. А.В. Петровского. – М.: Просвещение, 1977. – 440 с.
12. *Пальм Г.А.* Загальна психологія: Навчальний посібник. – К.: Центр учбової літератури, 2009. – 256 с.
13. *Петровский А.В.* Личность. Деятельность. Коллектив. – М.: Политиздат, 1982. – 256 с.
14. *Психология* / За ред. Г.С. Костюка. – К.: Радянська школа, 1968. – 561 с.
15. *Психология: Підручник* / За ред. Ю.Л. Трофімова. – К.: Либідь, 2008. – 560 с.
16. *Сергеєнкова О.П., Столярчук О.А., Коханова О.П., Пасека О.В.* Загальна психологія: Навчальний посібник. – К.: Центр учбової літератури, 2012. – 296 с.

Тема 7. ПСИХОЛОГІЯ ОСОБИСТОСТІ

План

1. Поняття про особистість у психології. Сучасні теорії особистості.

2. Структура особистості.
3. Спрямованість особистості як система мотивів її поведінки.
4. Самосвідомість особистості.
5. Самооцінка та рівень домагань особистості.
6. Психологічний захист особистості.

Ключові поняття теми: людина, індивід, особистість, індивідуальність, персоналізація, активність особистості, інтереси, переконання, життєва позиція, ідеали, установки, цілі особистості, рівень домагання, фрустрація, образ “Я”, самооцінка, ціннісна орієнтація особистості.

Запитання для самоконтролю:

1. Чим індивід відрізняється від особистості?
2. У чому виявляється суспільна сутність особистості?
3. Як співвідносяться поняття “особистість” та “індивідуальність”?
4. У чому сутність теорії особистісних рис?
5. На яких засадах базуються біхевіористичні, когнітивні, психодинамічні теорії особистості?
6. Що є об’єктом вивчення гуманістичної психології?
7. У чому полягає сутність матеріалістичного підходу при розгляді проблеми особистості?
8. Охарактеризуйте структуру особистості за А.В. Петровським і К.К. Платоновим.
9. Що є фундаментальним рушієм людської активності?
10. Що таке спрямованість особистості?
11. Назвіть основні групи мотивів особистості.
12. Що таке самосвідомість особистості? Які її структурні компоненти?
13. Як взаємопов’язані самооцінка особистості та рівень її домагань?

14. Розкрийте механізми психологічного захисту особистості?
15. Які чинники зумовлюють психічний розвиток особистості?

Проблемні ситуації:

1. Чи згодні Ви з думкою, що кожному людину можна назвати особистістю?
2. Чи згодні Ви з твердженням, що між поняттями “особистість” й “індивідуальність” принципової відмінності немає?
3. У чому виявляється істотна відмінність у поглядах на джерела активності особистості представників різних психологічних теорій?
4. Чи можна розуміти спрямованість людини як прояв усіх притаманних їй спонукань?
5. Як можна психологічно обґрунтувати твердження, що інтерес постає водночас і як важливий мотив навчання, і як засіб підвищення його ефективності?
6. У чому може виявитись негативна та позитивна роль установок у житті людини? Чи є можливість формувати їх цілеспрямовано і як саме?
7. Чи є стан фрустрації закономірним наслідком завищених домагань особистості?

Творчі завдання:

1. Проаналізуйте наступні судження вчених про особистість:

Особистість – це суспільний індивід, об’єкт і суб’єкт історичного процесу (Б.Г. Ананьєв).

Індивід стає суспільною істотою, особистістю в міру того, як у нього формуються свідомість і самосвідомість, утворюється система психічних властивостей, здатність

брати участь у житті суспільства, виконувати соціальні функції (Г.С. Костюк).

Кожна особистість, народжена в цьому світі, являє собою щось особливе, що ніколи не існувало раніше, нове, оригінальне, унікальне. Кожен зобов'язаний увесь час пам'ятати, що ніколи раніше на світі не жив ніхто, подібний до нього, і тому кожний покликаний здійснити особливу місію в цьому світі (Мартін Бубер).

Виховуй у собі Людину – ось що найголовніше, інженером можна стати за 5 років, вчитись на Людину треба все життя (В.О. Сухомлинський).

Особистість починається з любові (С.Д. Максименко).

2. Визначте, які з наведених нижче властивостей характеризують людину як особистість, а які – як індивіда: старанність, низька адаптація до темряви, комунікабельність, добра рухова координація, повільна швидкість упізнавання, працьовитість, акуратність, емоційна збудливість, висока сенсорна чутливість, дратівливість, відповідальність.

3. “Якщо ти що-небудь робиш, – говорив Л.М. Толстой, – роби це добре. Якщо ти не можеш або не хочеш робити добре, краще взагалі не роби”. Таку саму думку висловлював Г. Ліхтенберг: “Остерігайся зайняти завдяки випадковості піст, який тобі не під силу, щоб не здаватися тим, ким ти не є насправді”.

Чи згодні Ви з поданими вище висловлюваннями? Вкажіть на взаємозв'язок рівня домагань людини та її реальних досягнень в діяльності.

4. Спостереження Ч. Дарвіна: “Протягом багатьох років, – пише Ч. Дарвін у своїй автобіографії, – я слідував золотому правилу, а саме: коли я стикався з опублікованим фактом, спостереженням або ідеєю, які вступали в протиріччя з основними результатами моїх досліджень, я

миттєво записував це; і виявив з досвіду, що такі факти та ідеї набагато швидше зникають з пам'яті, ніж сприятливі”.

Про який психологічний механізм захисту йдеться в наведеному прикладі?

Список використаної та рекомендованої літератури:

1. *Ананьев Б.Г.* О проблемах современного человекознания. – М.: Наука, 1977. – 380 с.
2. *Асмолов А.Г.* Установка и деятельность. – М.: Изд-во МГУ, 1979. – 150 с.
3. *Бернс Р.* Развитие Я-концепции и воспитание: Пер. с англ. – М.: Прогресс, 1986. – 422 с.
4. *Божович Л.И.* Личность и ее формирование в детском возрасте. Психологическое исследование. – М.: Просвещение, 1968. – 464 с.
5. *Гиппенрейтер Ю.Б.* Введение в общую психологию: Курс лекций. – М.: ЧеРо, 2002. – 336 с.
6. *Дрозденко К.С.* Загальна психологія в практичному вимірі: Підручник. – К.: ВД “Професіонал”, 2007. – 608 с.
7. *Ждан А.И.* История психологии: от античности до наших дней. – М.: Изд-во МГУ, 1990. – 367 с.
8. *Кон И.С.* В поисках себя: личность и ее самосознание. – М.: Политиздат, 1987. – 366 с.
9. *Креч Д., Кратчфилд Р., Ливсон Н.* Фрустрация, конфликт, защита // Вопросы психологии . – 1991. – №6. – С. 69-82.
10. *Леонтьев А.Н.* Деятельность. Сознание. Личность. – М.: Политиздат, 1975. – 304 с.
11. *Лурия А.Р.* Лекции по общей психологии. – СПб.: Питер, 2004. – 320 с.
12. *Максименко С.Д.* Загальна психологія: Навчальний посібник. – К.: Центр учбової літератури, 2010. – 288 с.
13. *М'ясоїд П.А.* Загальна психологія: Навчальний посібник. – К.: Вища школа, 2000. – 479 с.

14. *М'ясоїд П.А.* Задачі з курсу загальної психології: Навчальний посібник. – К.: Вища школа, 2000. – 183 с.
15. *Немов Р.С.* Психология: В 3 кн. – Кн.1. – М.: Владос, 1999. – 688 с.
16. *Общая психология* / Под ред. А.В. Петровского. – М.: Просвещение, 1977. – 440 с.
17. *Пальм Г.А.* Загальна психологія: Навчальний посібник. – К.: Центр учбової літератури, 2009. – 256 с.
18. *Петровский А.В.* Личность. Деятельность. Коллектив. – М.: Политиздат, 1982. – 256 с.
19. *Психология* / За ред. Г.С. Костюка. – К.: Радянська школа, 1968. – 561 с.
20. *Психология: Підручник* / За ред. Ю.Л. Трофімова. – К.: Либідь, 2008. – 560 с.
21. *Сергеєнкова О.П., Столярчук О.А., Коханова О.П., Пасека О.В.* Загальна психологія: Навчальний посібник. – К.: Центр учбової літератури, 2012. – 296 с.
22. *Спиркин А.Г.* Сознание и самосознание. – М.: Политиздат, 1972. – 303 с.
23. *Столин В.В.* Самосознание личности. – М.: Изд-во МГУ, 1983. – 285 с.
24. *Фельдштейн Д.И.* Психология развития личности в онтогенезе. – М.: Педагогика, 1989. – 208 с.
25. *Фельдштейн Д.И.* Психология становления личности. – М.: Международная педагогическая академия, 1994. – 192 с.

КРЕДИТ 2

МОДУЛЬ II. ПІЗНАВАЛЬНА ТА ЕМОЦІЙНО- ВОЛЬОВА СФЕРИ ОСОБИСТОСТІ. ІНДИВІДУАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ

Тема 1. УВАГА

План

1. Поняття про увагу та її фізіологічні основи.
2. Види й форми уваги.
3. Структура (властивості) уваги.
4. Шляхи керування увагою учнів.

Ключові поняття теми: увага, домінанта, індукція нервових процесів, довільність, мимовільна, післядовільна увага, стійкість, відволікання, переключення, обсяг, концентрація, коливання уваги, розсіяння уваги.

Запитання для самоконтролю:

1. Чи існує увага як самостійна психічна діяльність?
2. Охарактеризуйте фізіологічні механізми уваги.
3. Чим зумовлені різні погляди психологів на природу уваги?
4. Що таке осередок оптимального збудження?
5. Що таке домінанта?
6. Які існують види та форми уваги?
7. Розкрийте структуру уваги.
8. Назвіть шляхи керування увагою учнів на уроці.

Проблемні ситуації:

1. Чи згодні Ви з думкою, що увага виявляється тільки в діяльності й підтримується виключно нею?

2. Чи вважаєте Ви, що пояснення фізіологічної суті механізмів уваги як осередку оптимального збудження та як домінанти принципово різняться?
3. Чи завжди довільна увага пов'язана зі свідомою метою?
4. Чи завжди виникнення інтересу до діяльності зумовлює перехід довільної уваги в післядовільну?
5. Чи згодні Ви з твердженням, що зовнішня увага виникає пізніше, ніж внутрішня?
6. Чи можливий розподіл уваги між такими різновидами діяльності: переписування тексту, слухання музики, періодичні відповіді на запитання співрозмовника?
7. Чи завжди розсіяння уваги є показником невміння особистості зосереджуватись на об'єкті діяльності?
8. Чи всі перераховані далі характеристики діяльності потребують від людини більше зусиль на підтримання уваги: віддалена мета, складність, нецікавий зміст, невеликий обсяг роботи?
9. Які об'єктивні та суб'єктивні чинники можуть позитивно (негативно) впливати на прояви уваги особистості?

Творчі завдання:

1. Згідно з визначенням, увага – це зосередженість суб'єкта в певний момент часу на якомусь реальному або ідеальному об'єкті. Проте свідомість – це також виділення якогось об'єкта серед інших і зосередженість на ньому.

Чи не описують ці поняття одну й ту саму реальність? Як співвідноситься між собою увага і свідомість?

2. Уявіть, що до Вас звертається допитливий учень: “Я читав, що десь збудували таку школу, в класах якої зовсім не було подразників, які відволікають увагу. Стіни і стеля були пофарбовані в один колір, вікна щільно завішені,

сторонній шум не проникав, на стінах не було ні закликів, ні унаочнень. Думаю, що у такий спосіб було створено оптимальні умови для організації уваги учнів на уроці, тому незрозуміло, чому таких класів немає у наших школах”.

Що Ви відповісте цьому учневі?

3. Школяр, підкоряючись вимозі батьків, відірвався від телевізора, по якому демонструвався цікавий фільм, і сів виконувати домашнє завдання. Примушуючи себе, він розв’язав спочатку одну, а потім і другу задачу. Проаналізувавши хід розв’язування, він виявив алгоритм побудови задач цього типу і взявся застосовувати його щодо інших. Школяр так захопився цим заняттям, що не почув, як мати поклікала його вечеряти.

Як цей приклад характеризує увагу? Динаміку яких видів уваги можна простежити у цьому випадку?

4. На початку уроку вчитель помітив, що один учень неухажний. Хоча він і дивився на вчителя, але з виразу обличчя було видно, що він думає про щось своє. Коли вчитель спробував “впіймати” учня на неухажності і попросив його повторити щойно сказане, то той відповів майже дослівно.

Чи був цей учень неухажним на уроці? Про що вчителеві слід було б запитати його у цьому випадку?

5. І. Ньютон мав звичку варити яйце на спиртівці за робочим столом, щоб зайвий раз не відволікатися від роботи. Якось у момент напруженої розумової праці замість яйця він укинув у каструлю свого годинника.

Як можна пояснити цей факт?

6. Розкрийте зміст прислів’їв і приказок, у яких підкреслюється значення уваги в житті людини.

Без уваги зазнаєш зневаги.

Думка п’є воду, а увага – мед.

Увага – другі очі людини.

Працюй уважно – житимеш важно.
Уважність – сестра таланту, а розум – їхній рідний брат.

Неуважний – двічі робить, жадний – двічі платить.
Неуважним горобцем кіт ласує.

От Вам Марися: шила сорочку, а вийшла спідниця.
Господарське око бачить глибоко.

Добра квочка одним оком зерно бачить, а другим – шуліку.

Список використаної та рекомендованої літератури:

1. *Гальперин П.Я., Кабыльницкая С.Л.* Экспериментальное формирование внимания. – М.: Изд-во МГУ, 1974. – 100 с.
2. *Гиппенрейтер Ю.Б.* Введение в общую психологию: Курс лекций. – М.: ЧеРо, 2002. – 336 с.
3. *Гоноболин Ф.Н.* Внимание и его воспитание. – М.: Педагогика, 1972. – 159 с.
4. *Добрынин Н.Ф.* О новых исследованиях внимания // Вопросы психологии. – 1973. – №3. – С. 121-128.
5. *Дрозденко К.С.* Загальна психологія в практичному вимірі: Підручник. – К.: ВД “Професіонал”, 2007. – 608 с.
6. *Дубровинская Н.В.* Нейрофизиологические механизмы внимания. – Л.: Наука, 1985. – 144 с.
7. *Левитина С.С.* Можно ли управлять вниманием школьника? – М.: Знание, 1980. – 96 с.
8. *Лурия А.Р.* Лекции по общей психологии. – СПб.: Питер, 2004. – 320 с.
9. *Максименко С.Д.* Загальна психологія: Навчальний посібник. – К.: Центр учбової літератури, 2010. – 288 с.
10. *М'ясоїд П.А.* Загальна психологія: Навчальний посібник. – К.: Вища школа, 2000. – 479 с.
11. *М'ясоїд П.А.* Задачі з курсу загальної психології: Навчальний посібник. – К.: Вища школа, 2000. – 183 с.

12. *Немов Р.С.* Психологія: В 3 кн. – Кн.1. – М.: Владос, 1999. – 688 с.
13. *Общая психология* / Под ред. А.В. Петровского. – М.: Просвещение, 1977. – 440 с.
14. *Пальм Г.А.* Загальна психологія: Навчальний посібник. – К.: Центр учбової літератури, 2009. – 256 с.
15. *Психологія* / За ред. Г.С. Костюка. – К.: Радянська школа, 1968. – 561 с.
16. *Психологія: Підручник* / За ред. Ю.Л. Трофімова. – К.: Либідь, 2008. – 560 с.
17. *Сергеєнкова О.П., Столярчук О.А., Коханова О.П., Пасека О.В.* Загальна психологія: Навчальний посібник. – К.: Центр учбової літератури, 2012. – 296 с.
18. *Ухтомский А.А.* Доминанта. – М.: Наука, 1966. – 273 с.

Тема 2. ВІДЧУТТЯ ТА СПРИЙМАННЯ

План

1. Поняття про відчуття й сприймання.
2. Рефлекторна природа відчуттів і сприймань.
3. Класифікація та види відчуттів.
4. Загальні властивості та закономірності відчуттів.
5. Характерні особливості сприймань.
6. Сприймання як дія. Спостереження і спостережливість.
7. Класифікація та види сприймань.

Ключові поняття теми: відчуття, якість відчуття, тривалість відчуття, інтенсивність відчуття, екстеро-, інтеро-, пропріоцептивці відчуття, чутливість, адаптація, сенсibilізація, синестезія, сприймання, перцептивна діяльність, предметність сприймання, цілісність сприймання, структурність, константність, осмисленість

сприймання, аперцепція, ілюзії сприймання, сприймання простору, руху, часу, спостережливість.

Запитання для самоконтролю:

1. Чому психічний процес “відчуття” належить до чуттєвого пізнання?
2. У чому полягає особливість відчуттів як чуттєвої форми відображення дійсності?
3. Розкрийте фізіологічні основи відчуттів.
4. За якими принципами відчуття поділяють на різновиди?
5. Охарактеризуйте основні властивості відчуттів?
6. Назвіть основні пороги чутливості. Чим вони визначаються?
7. Що таке адаптація відчуттів і яким є її механізм?
8. У чому сутність сенсibiliзації відчуттів?
9. У чому виявляється синестезія відчуттів?
10. Який психічний процес називається сприйманням?
11. У чому полягає спільне та відмінне між відчуттям і сприйманням?
12. Охарактеризуйте загальні особливості сприймання.
13. За якими принципами сприймання поділяють на різновиди?
14. Що таке спостереження та спостережливість?
15. У чому може виявлятися професійна спостережливість?

Проблемні ситуації:

1. Чи можна стверджувати, що в кожному акті пізнавальної діяльності людини чуттєве пізнання передує абстрактному?
2. У чому виявляється і чим зумовлюється суб’єктивний характер відчуттів?

3. Чи достатньою є характеристика процесу відчуття: відчуття – це процес відображення в мозку людини окремих якостей і властивостей предметів?
4. Чи згодні Ви з твердженням, що в аналізі подразників, які діють на органи чуття, беруть участь усі частини аналізатора?
5. Чи повною є класифікація відчуттів: контактні, дистантні, інтероцептивні, екстероцептивні, пропріоцептивні, зорові, слухові, нюхові, смакові, тактильні, больові, температурні, кінестетичні, статичні, органічні?
6. Чи завжди взаємодія відчуттів викликає ефект сенсibilізації?
7. Чи є явище компенсації в разі порушення одного з аналізаторів закономірним і необхідним?
8. Чому сприймання не можна звести до простої суми відчуттів?
9. Чи всі основні особливості сприймання перераховано: предметність, цілісність, структурність, осмисленість, контактність?
10. Спостережливість – це якість особистості, необхідна для успішної діяльності взагалі, а особливо для педагогічної. Подумайте, які умови сприяють розвитку спостережливості у вчителя; до яких помилок у навчально-виховному процесі може призвести недостатня спостережливість педагога.

Творчі завдання:

1. Побутує уявлення, що для наукового пояснення природи відчуттів потрібно вивчити, з одного боку, роботу певного органу чуття, починаючи від моменту дії подразника на рецептор і закінчуючи переробкою нервових імпульсів у відповідних центрах мозку, та фізичні властивості самого подразника, з іншого. Зіставлення цих

двох рядів даних начебто дасть бажаний результат: допоможе зрозуміти, як виникає відчуття.

Наскільки обґрунтоване таке уявлення? Яка концепція відчуттів за ним криється?

2. Наркісу, героєві телефільму “Перехідний вік”, притаманна надзвичайна чутливість нюхових відчуттів. Він працює дегустатором на фірмі, що виготовляє парфуми, і бере участь у створенні нових зразків продукції. Наркіс легко розрізняє будь-які духи, його надзвичайні здібності допомагають навіть у роботі слідчих органів. Та сімейні чвари героя призводять до втрати нюхової чутливості; вона відновлюється лише тоді, коли він отримує шанс налагодити стосунки з дружиною.

Як цей приклад характеризує природу відчуттів? Чим зумовлений нюх: спадковістю чи систематичними вправами?

3. Визначте види відчуттів, що фігурують у наведеному нижче прикладі: “Перед сходом сонця прохолода, а він босоніж, без кепки. Шкіра у хлопчика стала пупирчаста, губи посиніли, він зіщулився, намагаючись глибше засунути руки в кишені...”

4. Чотири групи вантажників протягом зміни переносили ящики однієї ваги, але різного кольору: чорного, коричневого, жовтого і білого. Опитування показало, що робітники, які носили чорні й коричневі ящики, в кінці зміни скаржились на втому. У двох інших групах такого не було.

Поясніть це явище. Яка закономірність відчуттів виявилась таким чином?

5. Зайшовши до задимленої кімнати людина відразу відчуває сильний запах тютюну. Залишаючись у цьому приміщенні протягом тривалого часу, запах тютюну відчувається не так різко.

Чим можна пояснити таке явище?

6. За твердженням Дж. Гібсона, слід “повністю відмовитись від поняття відчуттів як першооснови феноменального досвіду і, таким чином, звільнити психологію від наполегливо відтворюваної думки, що сенсорні враження є передумовою інших вражень. Феноменальний світ складається не з кольорів, звуків, дотиків, смакових вражень і запахів, як ми довгий час вважали, а з таких властивостей, як поверхня, край, нахил, опуклість, увігнутість, підйом, падіння, початок, кінець руху і зміни. Відчуття випадкові відголоски сприймання, а не причини його.”

Наскільки обґрунтований такий підхід? Чи можна з ним погодитись?

7. Людина, що проживала в квартирі багатопверхового будинку, часто бачила на балконі сусіднього будинку чоловіка, який робив ранкову гімнастику. Під час випадкової зустрічі на вулиці вона відразу ж упізнала його, але їй здалося, що цей чоловік став менший на зріст.

Чому так трапилось? Якою особливістю сприймання можна пояснити цей випадок?

8. Незнайома жінка серед чоловіків, зовні не різко відмінних один від одного, буде сприйнята яскравіше, ніж тоді, коли вона буде в гурті інших жінок.

Які особливості сприймання яскраво виявляються в даному прикладі?

9. Хмари на небі іноді сприймаються як цілісні предмети, що нагадують тварин, птахів, скелі тощо.

Яка важлива особливість сприймання у цьому виявляється?

10. Коли людина вперше йде незнайомою місцевістю, самотійно розшукуючи дорогу, то вдруге вона легко знайде її. Якщо ж вона йде із супутником, якому дорога добре відома, то вдруге їй буде важко самотійно пройти цей шлях.

Поясніть цей факт.

11. Про які особливості сприймання часу говорить С.Я. Маршак?

Мы знаем: время растяжимо.

Оно зависит от того,

Какого рода содержимым

Вы заполняете его.

Бывают у него застои,

А иногда оно течет

Ненагруженное, пустое

Часов и дней напрасный счет.

Список використаної та рекомендованої літератури:

1. *Величковский Б.М.* Психология восприятия. – М.: Изд-во МГУ, 1973. – 80 с.
2. *Венгер Л.А.* Восприятие и обучение (дошкольный возраст). – М.: Просвещение, 1969. – 363 с.
3. *Гиппенрейтер Ю.Б.* Введение в общую психологию: Курс лекций. – М.: ЧеРо, 2002. – 336 с.
4. *Дрозденко К.С.* Загальна психологія в практичному вимірі: Підручник. – К.: ВД “Професіонал”, 2007. – 608 с.
5. *Лурия А.Р.* Лекции по общей психологии. – СПб.: Питер, 2004. – 320 с.
6. *Лурия А.Р.* Ощущение и восприятие. – М.: Изд-во МГУ, 1978. – 235 с.
7. *Максименко С.Д.* Загальна психологія: Навчальний посібник. – К.: Центр учбової літератури, 2010. – 288 с.
8. *М’ясоїд П.А.* Загальна психологія: Навчальний посібник. – К.: Вища школа, 2000. – 479 с.
9. *М’ясоїд П.А.* Задачі з курсу загальної психології: Навчальний посібник. – К.: Вища школа, 2000. – 183 с.
10. *Немов Р.С.* Психология: В 3 кн. – Кн.1. – М.: Владос, 1999. – 688 с.

11. *Общая психология* / Под ред. А.В. Петровского. – М.: Просвещение, 1977. – 440 с.
12. *Пальм Г.А.* Загальна психологія: Навчальний посібник. – К.: Центр учбової літератури, 2009. – 256 с.
13. *Психологія* / За ред. Г.С. Костюка. – К.: Радянська школа, 1968. – 561 с.
14. *Психологія: Підручник* / За ред. Ю.Л. Трофімова. – К.: Либідь, 2008. – 560 с.
15. *Сергеєнкова О.П., Столярчук О.А., Коханова О.П., Пасека О.В.* Загальна психологія: Навчальний посібник. – К.: Центр учбової літератури, 2012. – 296 с.
16. *Скороходова О.И.* Как я воспринимаю, представляю и понимаю окружающий мир. – М.: Педагогика, 1972. – 447 с.
17. *Шостак В.И.* Природа наших ощущений. – М.: Просвещение, 1983. – 127 с.

Тема 3. ПАМ'ЯТЬ

План

1. Поняття про пам'ять. Теорії механізмів пам'яті.
2. Види пам'яті.
3. Запам'ятання та його види. Умови ефективності запам'ятовування.
4. Відтворення і його види. Уявлення пам'яті, їх особливості.
5. Забування й збереження. Боротьба із забуванням.
6. Індивідуальні особливості в процесах пам'яті. Типи пам'яті.

Ключові поняття теми: пам'ять, запам'ятання, заучування, відтворення, впізнавання, збереження, ремінісценція, ретроактивне і проактивне гальмування.

Запитання для самоконтролю:

1. Охарактеризуйте найважливіші особливості пам'яті як пізнавального процесу.
2. Розкрийте значення пам'яті в психічному житті людини.
3. Як розглядають пам'ять представники психологічних, фізіологічних, біохімічних, кібернетичних теорій?
4. За якими принципами пам'ять поділяють на різновиди?
5. Назвіть види запам'ятання.
6. Які основні умови продуктивного запам'ятання?
7. Що таке відтворення та які його види?
8. У чому виявляється основна відмінність образів та уявлень пам'яті від образів сприймання?
9. Розкрийте сутність процесів забування й збереження.
10. У чому полягають індивідуальні особливості в процесах пам'яті? Назвіть основні типи пам'яті.

Проблемні ситуації:

1. Чи є пам'ять психічним процесом, який належить до абстрактного пізнання?
2. Чи можна стверджувати, що функція пам'яті вичерпується процесами фіксації та відтворення одержаних вражень?
3. Чи правильно визначено принципи розподілу пам'яті на види: залежно від участі волі у процесах запам'ятання, залежно від тривалості утримання інформації в пам'яті, залежно від змісту запам'ятованого?
4. Чи всі умови продуктивного запам'ятання перераховано: мета запам'ятання, позитивне ставлення до заучуваного, осмисленість інформації, повторення?
5. Інформація завжди легше відтворюється в тому самому контексті, в якому відбувалось її запам'ятання. Наведіть приклади дії цієї закономірності.

6. Чи всі перераховані особливості пам'яті характеризують її індивідуальні відмінності: швидкість запам'ятання, готовність до відтворення, тривалість зберігання, персеверація?

Творчі завдання:

1. Крізь усю історію психології проходить психофізіологічна проблема – взаємовідношення психічних і фізіологічних явищ. На прикладі пам'яті – це проблема зв'язку процесів, що відбуваються у мозку людини, з одного боку, та процесів пам'яті, з іншого. За одними теоріями цей зв'язок є причинно-наслідковим, інші взагалі заперечують його існування.

Як ця проблема розв'язується у сучасній психології пам'яті? Як співвідносяться між собою згадані процеси?

2. Опитування дорослих про перші спогади дитинства показали, що найчастіше вони пригадують сильні переляки і страхи, смерть близьких, покарання й образи, нещасні випадки, розлуку тощо. Коли ж згадують події недавнього минулого, то серед них значно більше приємних. Цікаво, що коли досліджуваних просять відтворити слова, які викликають у них позитивні і негативні емоції, то перші запам'ятовуються краще.

Як можна це пояснити? Що ж запам'ятовується краще: приємне чи неприємне?

3. Батьки, які мають дітей – дошкільника і молодшого школяра, – нерідко помічають, що старша дитина, заучуючи вірш, запам'ятовує його гірше, ніж менша. Остання ж, тільки слухаючи, та й то начебто між іншим, через деякий час відтворює вірш, інколи навіть не розуміючи значення окремих слів.

Як пояснити це явище? Чим відрізняється процес запам'ятовування у старшої і меншої дитини?

4. Батько, вдягаючи чотирирічну доньку, помилково назвав гольфи колготами. Дівчинка на це зауважила: “Тату, чому ти забуваєш? Це ж дуже просто: гольфи – значить голі коліна”.

Чому дівчинка запропонувала такий прийом запам’ятовування? На якому механізмі пам’яті він ґрунтується?

5. У телесеріалі “Сімнадцять миттєвостей весни” за сценарієм Ю. Семенова є епізод розмови Штірліца (радянського розвідника Ісаєва) з гестапівцем, яку він завів, щоб дізнатися про долю своєї радистки Каті. Після завершення розмови він раптом попросив у гестапівця пігулки від головного болю. Авторський текст пояснює, що розвідник зробив це навмисне, бо знав: кінець розмови запам’ятовується краще, ніж його середина. Якби шеф гестапо Мюллер поцікавився причиною появи Штірліца в кабінеті свого співробітника, той напевно згадав би саме про ліки.

Яку психологічну закономірність урахував розвідник? Який механізм її дії?

6. К.Д. Ушинський у праці “Людина як предмет виховання” писав: “Педагог, який хоче щось закарбувати в дитячій пам’яті, повинен подбати, щоб якомога більше органів чуття – око, вухо, голос, відчуття м’язевих рухів тощо (навіть нюх і смак) – взяли участь в акті запам’ятовування. За такого дружнього сприяння всіх органів чуття актові засвоєння ви переможете найлінійішу пам’ять”.

Чи це справді так? Чи мають ці рекомендації наукові підстави?

Список використаної та рекомендованої літератури:

1. *Аткінсон Р.* Человеческая память и процесс обучения: Пер. с англ. – М.: Прогресс, 1980. – 527 с.

2. *Вейн А.М., Каменецкая Б.И.* Память человека. – М.: Наука, 1973. – 203 с.
3. *Гиппенрейтер Ю.Б.* Введение в общую психологию: Курс лекций. – М.: ЧеРо, 2002. – 336 с.
4. *Голубева Э.А.* Индивидуальные особенности памяти человека (психофизиологическое исследование). – М.: Педагогика, 1980. – 152 с.
5. *Громова Е.А.* Память и ее резервы. – М.: Знание, 1983. – 64 с.
6. *Дрозденко К.С.* Загальна психологія в практичному вимірі: Підручник. – К.: ВД “Професіонал”, 2007. – 608 с.
7. *Ипполитов Ф.В.* Память школьника. – М.: Знание, 1978. – 48 с.
8. *Истомина З.М.* Развитие памяти. – М.: Просвещение, 1978. – 120 с.
9. *Лурия А.Р.* Лекции по общей психологии. – СПб.: Питер, 2004. – 320 с.
10. *Лурия А.Р.* Маленькая книжка о большой памяти. – М.: Изд-во МГУ, 1968. – 87 с.
11. *Максименко С.Д.* Загальна психологія: Навчальний посібник. – К.: Центр учбової літератури, 2010. – 288 с.
12. *М'ясоїд П.А.* Загальна психологія: Навчальний посібник. – К.: Вища школа, 2000. – 479 с.
13. *М'ясоїд П.А.* Задачі з курсу загальної психології: Навчальний посібник. – К.: Вища школа, 2000. – 183 с.
14. *Немов Р.С.* Психология: В 3 кн. – Кн.1. – М.: Владос, 1999. – 688 с.
15. *Общая психология* / Под ред. А.В. Петровского. – М.: Просвещение, 1977. – 440 с.
16. *Пальм Г.А.* Загальна психологія: Навчальний посібник. – К.: Центр учбової літератури, 2009. – 256 с.
17. *Психологія* / За ред. Г.С. Костюка. – К.: Радянська школа, 1968. – 561 с.

18. *Психологія: Підручник / За ред. Ю.Л. Трофімова.* – К.: Либідь, 2008. – 560 с.
19. *Роговин М.С.* Проблемы теории памяти. – М.: Высшая школа, 1977. – 180 с.
20. *Сергеєнкова О.П., Столярчук О.А., Коханова О.П., Пасека О.В.* Загальна психологія: Навчальний посібник. – К.: Центр учбової літератури, 2012. – 296 с.

Тема 4. МИСЛЕННЯ

План

1. Поняття про мислення, його фізіологічні основи.
2. Процес розуміння. Розумові дії та мислительні операції.
3. Форми мислення. Процес засвоєння понять.
4. Мислення в процесі розв'язування задач.
5. Види мислення та його індивідуальні особливості.

Ключові поняття теми: мислення, внутрішнє мовлення, поняття, аналіз, синтез, порівняння, узагальнення, проблемна ситуація, задача, самостійність мислення, “штучний інтелект”.

Запитання для самоконтролю:

1. У чому полягають специфічні особливості мислення як вищої форми пізнавальної діяльності?
2. У чому виявляється істотна відмінність абстрактного пізнання дійсності від чуттєвого?
3. У чому полягає особливість опосередкованого способу пізнання дійсності?
4. Що характеризує істотні ознаки предметів і явищ, які є об'єктом пізнання мислення?
5. Що таке розумові дії? Назвіть їх види.
6. Охарактеризуйте основні мисленнєві операції.

7. Розкрийте логічні форми мислення.
8. Які етапи процесу розв'язання задач?
9. За якими принципами мислення можна поділити на види?
10. Охарактеризуйте індивідуальні особливості мислення.

Проблемні ситуації:

1. Чи достатньо, характеризуючи мислення, вказати на такі його ознаки: це спосіб опосередкованого та узагальненого відображення внутрішніх властивостей об'єктів і явищ дійсності?
2. Чи є соціальна природа мислення необхідною умовою його розвитку?
3. У чому виявляється принципова відмінність мислення людини та “мислення” машини? Наведіть аргументи, які б переконливо доводили таку відмінність.
4. Чи всі розумові операції перераховано: аналіз, синтез, абстрагування, узагальнення, класифікація, систематизація?
5. Чи згодні Ви з твердженням, що продуктом розумової діяльності можуть бути лише поняття?
6. Чи правильно названі види мислення: наочно-дійове, наочно-образне, словесно-логічне, поняттєве?

Творчі завдання:

1. Проаналізуйте наступні судження вчених про мислення:

Зрозуміти якусь нову ситуацію, якийсь новий об'єкт – це означає пізнати істотне в цій ситуації, розкрити об'єкт в його зв'язках з іншими об'єктами (Г.С. Костюк).

Чудовий той факт, що, чим сильніша напружена думка, тим ясніше й складніше її рухова природа (Л.С. Виготський).

Людина, здається створена для того, щоб мислити: у цьому – її гідність, її заслуга, її обов'язок (Блез Паскаль).

Мислення відображає світ як художник, а мова служить для цього художника пензлем, яким він змальовує загальну спорідненість усіх речей (Діоген).

Недостатньо тільки отримати знання; потрібно вміти їх використати (Й.В. Гете).

Кожна людина – відображення свого світу. Як людина мислить, така вона і є (Цицерон).

Якщо ти подумаєш двічі перед тим, як один раз сказати, ти скажеш удвічі краще (Томас Пейн).

2. В історії філософії існує проблема чуттєвого і раціонального – проблема співвідношення опосередкованого мисленням і безпосереднього, такого, що ґрунтується на даних органів чуття, пізнання дійсності. Одні філософи (Декарт, Спіноза, Гегель) стверджували, що джерелом і критерієм пізнання є теоретичне мислення, яке дає змогу вийти за межі емпіричних узагальнень, інші (Бекон, Гоббс, Локк) вважали таким джерелом чуттєвий досвід, мислення для них було суб'єктивним засобом систематизації уявлень.

Як ця проблема розв'язується у сучасній психології? Як пов'язані між собою чуттєве й раціональне?

3. Сучасні комп'ютери можуть здійснювати складні обчислення, грати у шахи, складати вірші, музику, читати і перекладати тексти. Людина, яка виконує ці дії, без сумніву, мислить.

Чи мислить комп'ютер? Чим відрізняється таке мислення від мислення людини?

4. Він мав ґрунтовні знання в царині як соціальних, так і природничих наук, і вмів цими знаннями чудово користуватися. У досліджуваних явищах він прагнув віднайти їх сутність, з'ясувати основні причини, зв'язки. Відкидаючи будь-які шаблони, в аналізі нових фактів умів

бачити їх з нового боку і не боявся критично оцінити свої попередні погляди. Іноді він припускався помилок, але вмів усувати їх згодом.

Про які якості розуму йдеться в наведеному вище описі?

Список використаної та рекомендованої літератури:

1. *Бехтерева Н.П., Гоголицын Ю.Л., Кропотов Ю.Д., Медведев С.В.* Нейрофизиологические механизмы мышления. – Л.: Наука, 1985. – 272 с.
2. *Брушлинский А.В.* Культурно-историческая теория мышления. – М.: Высшая школа, 1968. – 124 с.
3. *Бурлаков Ю.А.* Механизмы речи и мышления. – М.: Изд-во МГУ, 1995. – 64 с.
4. *Гальперин П.Я.* Психология мышления и учение о поэтапном формировании умственных действий // Исследования мышления в советской психологии. – М.: Наука, 1966. – С. 236-277.
5. *Гиппенрейтер Ю.Б.* Введение в общую психологию: Курс лекций. – М.: ЧеРо, 2002. – 336 с.
6. *Дрозденко К.С.* Загальна психологія в практичному вимірі: Підручник. – К.: ВД “Професіонал”, 2007. – 608 с.
7. *Лурия А.Р.* Лекции по общей психологии. – СПб.: Питер, 2004. – 320 с.
8. *Лурия А.Р.* Речь и мышление. – М.: Изд-во МГУ, 1975. – 120 с.
9. *Максименко С.Д.* Загальна психологія: Навчальний посібник. – К.: Центр учбової літератури, 2010. – 288 с.
10. *Матюшкин А.М.* Проблемные ситуации в мышлении и обучении. – М.: Педагогика, 1972. – 208 с.
11. *Менчинская Н.А.* Проблемы учения и умственного развития школьников. – М.: Педагогика, 1989. – 218 с.
12. *М'ясоїд П.А.* Загальна психологія: Навчальний посібник. – К.: Вища школа, 2000. – 479 с.

13. *М'ясоїд П.А.* Задачі з курсу загальної психології: Навчальний посібник. – К.: Вища школа, 2000. – 183 с.
14. *Немов Р.С.* Психологія: В 3 кн. – Кн.1. – М.: Владос, 1999. – 688 с.
15. *Общая психология* / Под ред. А.В. Петровского. – М.: Просвещение, 1977. – 440 с.
16. *Орфеев Ю.В., Тюхтин В.С.* Мышление человека и “искусственный интеллект”. – М.: Мысль, 1978. – 149 с.
17. *Пальм Г.А.* Загальна психологія: Навчальний посібник. – К.: Центр учбової літератури, 2009. – 256 с.
18. *Психологія* / За ред. Г.С. Костюка. – К.: Радянська школа, 1968. – 561 с.
19. *Психологія: Підручник* / За ред. Ю.Л. Трофімова. – К.: Либідь, 2008. – 560 с.
20. *Сергеєнкова О.П., Столярчук О.А., Коханова О.П., Пасека О.В.* Загальна психологія: Навчальний посібник. – К.: Центр учбової літератури, 2012. – 296 с.
21. *Тихомиров О.К.* Психологія мышления. – М.: Изд-во МГУ, 1984. – 272 с.

Тема 5. УЯВА

План

1. Поняття про уяву та її фізіологічні основи.
2. Процес утворення образів уяви.
3. Види уяви та їх особливості.
4. Роль уяви в ігровій діяльності дитини і творчій діяльності дорослого.

Ключові поняття теми: уява, випереджувальне відображення, інтуїція, аглютинація, гіперболізація, акцентування, схематизація, типізація, творчість, мрія.

Запитання для самоконтролю:

1. У чому полягає специфіка відображення дійсності у процесах уяви?
2. Від чого залежить багатство створюваних людиною образів уяви?
3. Чим зумовлена діяльність людської уяви?
4. Охарактеризуйте прийоми створення образів уяви.
5. За якими принципами уяву поділяють на види?
6. Яке значення уяви в ігровій діяльності дитини та творчій діяльності дорослого?

Проблемні ситуації:

1. Чи згодні Ви з твердженням, що без уяви неможлива будь-яка практична діяльність людини?
2. Чи завжди уява присутня в процесі розумової діяльності?
3. Чи є уява у тварини?
4. У чому полягає принципова відмінність між образами репродуктивної та продуктивної уяви?
5. Чи погодитесь Ви з думкою, що мрія – це створення людиною образів уяви, у здійсненні яких вона впевнена?
6. Чи може бути уява дитини багатшою, ніж уява дорослої людини?

Творчі завдання:

1. Пізнавальна діяльність вищих тварин за будовою майже не відрізняється від пізнавальної діяльності людини. Вона також включає відчуття, сприймання, пам'ять, мислення. Можна дійти висновку, що пізнавальна діяльність людини має еволюційні передумови, але “заважає” уява, джерел якої у тваринному світі немає.

Чому уява виділяється серед інших складових пізнавальної діяльності людини? Чи має вона еволюційні передумови?

2. Визначте, які прийоми створення образів уяви використано: винахідником – при конструюванні дирижабля, гідролітака; письменником – при створенні літературного персонажа; художником-карикатуристом – при створенні дружнього шаржу.

3. Якщо “образити” сповитий дерев’яний брусок, який ніжно колише дівчинка, то це викличе в неї сльози і бурхливий протест. Дитина повністю поглинена грою, хоча чудово знає, що має справу зі стільцем, а не з літаком, з палицею, а не із скаковим конем.

Про що свідчить така поведінка дитини? Як вона характеризує її уяву?

4. Уявіть, що до Вас звертається допитливий учень: “Напередодні екзамену з фізики мені приснився сон, начебто я витягнув білет під номером 10. Яким же було моє здивування, коли наступного дня мені насправді попався саме цей білет. Чому так сталося? Тільки не кажіть, що це випадковість. Друзі розповідали, що вони також стикалися з подібними випадками”.

Що Ви відповісте цьому учневі?

Список використаної та рекомендованої літератури:

1. *Гиппенрейтер Ю.Б.* Введение в общую психологию: Курс лекций. – М.: ЧеРо, 2002. – 336 с.
2. *Дрозденко К.С.* Загальна психологія в практичному вимірі: Підручник. – К.: ВД “Професіонал”, 2007. – 608 с.
3. *Короленко Ц.П., Фролова Г.В.* Чудо воображения. – Новосибирск: Наука, 1975. – 207 с.
4. *Коршунова Л.С.* Воображение и его роль в познании. – М.: Изд-во МГУ, 1979. – 144 с.
5. *Лурия А.Р.* Лекции по общей психологии. – СПб.: Питер, 2004. – 320 с.
6. *Максименко С.Д.* Загальна психологія: Навчальний посібник. – К.: Центр учбової літератури, 2010. – 288 с.

7. *М'ясоїд П.А.* Загальна психологія: Навчальний посібник. – К.: Вища школа, 2000. – 479 с.
8. *М'ясоїд П.А.* Задачі з курсу загальної психології: Навчальний посібник. – К.: Вища школа, 2000. – 183 с.
9. *Немов Р.С.* Психологія: В 3 кн. – Кн.1. – М.: Владос, 1999. – 688 с.
10. *Новлянская Э.Н.* Почему дети фантазируют? – М.: Знание, 1978. – 48 с.
11. *Общая психология* / Под ред. А.В. Петровского. – М.: Просвещение, 1977. – 440 с.
12. *Пальм Г.А.* Загальна психологія: Навчальний посібник. – К.: Центр учбової літератури, 2009. – 256 с.
13. *Психологія* / За ред. Г.С. Костюка. – К.: Радянська школа, 1968. – 561 с.
14. *Психологія: Підручник* / За ред. Ю.Л. Трофімова. – К.: Либідь, 2008. – 560 с.
15. *Роменець В.А.* Психологія творчості. – К.: Вища школа, 1971. – 247 с.
16. *Сергеєнкова О.П., Столярчук О.А., Коханова О.П., Пасека О.В.* Загальна психологія: Навчальний посібник. – К.: Центр учбової літератури, 2012. – 296 с.
17. *Страхов И.В.* Психология воображения. – Саратов: Наука, 1971. – 77 с.

Тема 6. ПОЧУТТЯ

План

1. Поняття про почуття та їх роль у практичній і пізнавальній діяльності.
2. Фізіологічні основи почуттів.
3. Форми переживання почуттів.
4. Основні емоціональні стани та їх зовнішній вираз.
5. Почуття і особистість. Вищі почуття та їх види.

Ключові поняття теми: почуття, емоції, емоціональні стани, стрес, амбівалентність почуттів, тривога, радість, здивування, ревності, сором, пристрасть, афект, настрій, емпатія, вищі почуття.

Запитання для самоконтролю:

1. Як відбувається відображення дійсності у почуттях і чим воно відрізняється від відображення у пізнавальних процесах?
2. У чому полягає відмінність емоцій від почуттів?
3. Розкрийте характерні особливості почуттів.
4. У чому полягають фізіологічні основи емоцій і почуттів?
5. Охарактеризуйте форми переживання почуттів.
6. Назвіть основні емоційні стани.
7. У чому полягають відмінності емоцій людини від емоцій тварин?
8. Чому моральні, інтелектуальні, естетичні та праксичні почуття належать до вищих?

Проблемні ситуації:

1. Чи згодні Ви з думкою, що відмінності емоцій від почуттів мають переважно кількісний характер?
2. Чи згодні Ви з твердженням, що фізіологічним підґрунтям вищих почуттів є кора та підкірка головного мозку?
3. За якими ознаками можна констатувати, що людина перебуває у стані афекту?
4. Чи є настрої результатом кількісної переваги позитивних або негативних емоцій?
5. Чи завжди страх перед невідомим викликає у людини стресовий стан?
6. Які ознаки характеризують пристрасті як форму переживання почуттів?

7. Під впливом яких чинників виявляються моральні почуття особистості?

8. Чи згодні Ви з твердженням, що багатство емоційного життя людини залежить тільки від багатства її контактів із об'єктивним світом?

Творчі завдання:

1. Якщо порівняти тварину і людину, дитину і дорослого, маловиховану і виховану людину, то можна помітити, що разом із розвитком психіки емоції все більше відступають на задній план. Складається враження, що вони взагалі небажане явище в житті людини. Батьки, наприклад, усіяко засуджують безпосередні, емоційні реакції дитини, і навпаки, заохочують емоційну витримку. В деяких культурах у цьому плані досягли успіхів.

Чи не втратить людина майбутнього тих реакцій, що мали сенс у давнину? Чи є в емоцій майбутнє?

2. Закоханий юнак пише дівчині: “Не можу зрозуміти, що зі мною діється... Звітуюся у своїх почуттях, борюся з ними, піддаюся їм і знову борюся. З одного боку, боюся втратити розум і тому прагну позбутися їх, з іншого – боюся знову впасти в той сонний стан, в якому перебував до цієї неповторної весни”.

Яке явище у царині почуттів ілюструє цей лист? Яка його природа?

3. Чому людина в горі відчувається легше, коли виплачеться?

4. На тривалі впливи несприятливих чинників організм людини або тварини відповідає закономірною реакцією. На першій її стадії мобілізуються захисні сили організму, які протидіють цьому чинникові. На другій – сили, які впливають і протидіють, нібито врівноважуються, організм поступово адаптується до шкідливих умов. Якщо ж дія несприятливого чинника не припиняється, настає стадія

виснаження, яке спричиняє негативні і незворотні зміни в організмі.

Що це за реакція? Чому в неї саме такий перебіг?

5. Батьки, нерідко будують стосунки з дітьми на осуді їх за неправильну, на їхній погляд, поведінку та покаранні за це. Проте є й такі, які практично не застосовують покарань і вдаються лише до заохочень. Очевидно, якщо перші викликають у дітей негативні емоції, то другі – позитивні.

Батьки якої категорії мають більше шансів досягти успіху? Які емоції дітей, позитивні чи негативні, відіграватимуть при цьому більшу роль?

Список використаної та рекомендованої літератури:

1. *Аболин Л.М.* Психологические механизмы эмоциональной устойчивости человека. – Казань: Изд-во Казанского университета, 1987. – 262 с.
2. *Виллюнас В.К.* Психология эмоциональных явлений. – М.: Изд-во МГУ, 1976. – 142 с.
3. *Гаврилова Т.П.* О воспитании нравственных чувств. – М.: Знание, 1984. – 80 с.
4. *Гиппенрейтер Ю.Б.* Введение в общую психологию: Курс лекций. – М.: ЧеРо, 2002. – 336 с.
5. *Додонов Б.И.* В мире эмоций. – К.: Политиздат, 1987. – 139 с.
6. *Дрозденко К.С.* Загальна психологія в практичному вимірі: Підручник. – К.: ВД “Професіонал”, 2007. – 608 с.
7. *Изард К.* Эмоции человека: Пер. с англ. – М.: Изд-во МГУ, 1980. – 440 с.
8. *Китаев-Смык Л.А.* Психология стресса. – М.: Наука, 1983. – 368 с.
9. *Ковалев А.Г.* Воспитание чувств. – Л.: Педагогика, 1971. – 74 с.
10. *Лук А.Н.* Эмоции и личность. – М.: Знание, 1982. – 176 с.

11. *Лурия А.Р.* Лекции по общей психологии. – СПб.: Питер, 2004. – 320 с.
12. *Максименко С.Д.* Загальна психологія: Навчальний посібник. – К.: Центр учбової літератури, 2010. – 288 с.
13. *М'ясоїд П.А.* Загальна психологія: Навчальний посібник. – К.: Вища школа, 2000. – 479 с.
14. *М'ясоїд П.А.* Задачі з курсу загальної психології: Навчальний посібник. – К.: Вища школа, 2000. – 183 с.
15. *Немов Р.С.* Психология: В 3 кн. – Кн.1. – М.: Владос, 1999. – 688 с.
16. *Общая психология* / Под ред. А.В. Петровского. – М.: Просвещение, 1977. – 440 с.
17. *Ольшанникова А.Е.* Эмоции и воспитание. – М.: Знание, 1983. – 80 с.
18. *Пальм Г.А.* Загальна психологія: Навчальний посібник. – К.: Центр учбової літератури, 2009. – 256 с.
19. *Психологія* / За ред. Г.С. Костюка. – К.: Радянська школа, 1968. – 561 с.
20. *Психологія: Підручник* / За ред. Ю.Л. Трофімова. – К.: Либідь, 2008. – 560 с.
21. *Сергеєнкова О.П., Столярчук О.А., Коханова О.П., Пасека О.В.* Загальна психологія: Навчальний посібник. – К.: Центр учбової літератури, 2012. – 296 с.
22. *Якобсон П.М.* Эмоциональная жизнь школьников. – М.: Просвещение, 1966. – 291 с.

Тема 7. ВОЛЯ

План

1. Поняття про волю.
2. Вольовий акт і його структура.
3. Вольові якості особистості.
4. Виховання і самовиховання волі.

Ключові поняття теми: воля, детермінізм, вольові акти, боротьба мотивів, прийняття рішення, вольове зусилля, вольові якості, локалізація контролю, саморегуляція, ризик, відповідальність.

Запитання для самоконтролю:

1. У чому полягає істотна відмінність довільної дії від мимовільної?
2. У чому виявляються основні функції волі?
3. Охарактеризуйте основні етапи розвитку складної вольової дії.
4. Які причини можуть викликати боротьбу мотивів?
5. Що може впливати на процес прийняття людиною рішення?
6. Назвіть основні вольові якості особистості. У чому їхня сутність?
7. Які чинники найістотніше впливають на розвиток волі людини?

Проблемні ситуації:

1. Чи є будь-яка свідомо дія вольовою?
2. Чи завжди у довільній дії є вольове зусилля?
3. Чи завжди реальна ситуація діяльності потребує, щоб були присутні всі етапи складної вольової дії?
4. Чи можна стверджувати, що праця людини була основним джерелом формування її волі?
5. Чи є впертість ознакою сильної волі?
6. В яких випадках оцінка вчинків людини може стимулювати її волю?
7. Які прийоми роботи над собою можуть сприяти формуванню вольових якостей?

Творчі завдання:

1. Протягом усієї історії філософії дискутується проблема свободи волі. Одні вважають, що свобода волі є відмінною ознакою людини, а воля – незалежною від реальності внутрішньою активністю. Інші відносять волю до зовнішньо детермінованих явищ. Є також думки, що людина приречена на свободу і, не в змозі впоратись із цим благом, прагне його позбутись.

Як ця проблема розв'язується в психології? Детермінованим чи недетермінованим процесом є воля?

2. Відомий філософський анекдот про “буриданового віслюка” (приписується французькому вченому початку XIV ст. Ж. Буридану) розповідає про голодну тварину, яка стоїть рівно посередині між двома копицями сіна. Цей віслюк начебто загине від голоду, оскільки у нього немає підстав зробити крок у той чи інший бік.

Яке відношення має цей анекдот до проблеми свободи волі? Яку теорію волі покладено в його основу?

3. Кішку Мурку, яка виросла в одній московській сім'ї, у жовтні 1988 р. відвезли до бабусі у Воронезьку область. Через деякий час бабуся написала у листі, що Мурка прожила у неї лише два дні, а потім зникла. Як же здивувалися господарі, коли у жовтні 1989 р. кішка з'явилася біля дверей їхньої квартири - на четвертому поверсі висотного будинку. Незрозуміло, яким чином пододала вона близько семисот кілометрів: села і міста, річки і болота, поля і залізничні колії.

Як могла ця тварина подолати стільки перешкод? Чи не свідчить цей випадок про наявність у кішки волі?

4. У житті трапляється так, що, прийнявши рішення, людина починає сумніватися в його правильності й не виконує його.

Чим пояснити виникнення таких суперечностей? Про які особливості волі особистості це свідчить?

5. Добре відомо, що коли тому, хто тільки навчається їздити на велосипеді, сказати, що зараз він упаде, то він справді падає.

Які механізми волі виявляються при цьому?

6. Шестикласник для розвитку своєї волі переривав читання книжки на найцікавішому місці й не доторкувався до неї 2-3 дні.

Які вольові якості він розвивав у такий спосіб?

7. Десятикласник, повертаючись зі школи вздовж берега замерзлої річки, раптом почув ледве чутний крик: “Допоможіть!” – і побачив серед уламків криги двох дітей. Юнак скинув взуття, пальто і стрибнув у крижану воду.

Визначте вольові якості, які фігурують у наведеному вище прикладі.

8. Іноді дорослі, спілкуючись із дітьми, вживають такі висловлювання: “У тебе, як завжди, в голові тільки дурниці”, “Я нічого кращого від тебе і не чекав”.

Чи завжди подібні зауваження можуть дати позитивний ефект? На формування яких якостей дитини це впливає?

9. Розкрийте зміст прислів'їв і приказок, у яких підкреслюється значення волі в житті людини.

Зробив діло – гуляй сміло.

Не шукай долі, а загартовуй волю.

Хочеш їсти калачі – не сиди на печі.

Дай серцю волю – заведе в неволю.

Воля – маленьке слово, а всі йому раді.

Краще на волі на гілці, ніж у неволі в золотій клітці.

Найвидатніша перемога – то перемога над собою.

Іди по волі та не спиняйся.

Люди сильної волі перепливають море життя, а слабкі – в ньому купаються.

Серце ні на що не зважає, свою волю має.

Список використаної та рекомендованої літератури:

1. *Бех І.Д.* Від волі до особистості. – К.: Україна-Віта, 1995. – 480 с.
2. *Борিশевский М.И., Максименко С.Д.* О саморегуляции поведения подростков в процессе учебной деятельности // Вопросы психологии. – 1977. – №3. – С.57-64.
3. *Гиппенрейтер Ю.Б.* Введение в общую психологию: Курс лекций. – М.: ЧеРо, 2002. – 336 с.
4. *Дрозденко К.С.* Загальна психологія в практичному вимірі: Підручник. – К.: ВД “Професіонал”, 2007. – 608 с.
5. *Иванников В.А.* Психологические механизмы волевой регуляции. – М.: Изд-во МГУ, 1991. – 141 с.
6. *Котырло В.К.* Развитие волевого поведения школьников. – К.: Радянська школа, 1971. – 199 с.
7. *Лурия А.Р.* Лекции по общей психологии. – СПб.: Питер, 2004. – 320 с.
8. *Максименко С.Д.* Загальна психологія: Навчальний посібник. – К.: Центр учбової літератури, 2010. – 288 с.
9. *М'ясоїд П.А.* Загальна психологія: Навчальний посібник. – К.: Вища школа, 2000. – 479 с.
10. *М'ясоїд П.А.* Задачі з курсу загальної психології: Навчальний посібник. – К.: Вища школа, 2000. – 183 с.
11. *Немов Р.С.* Психология: В 3 кн. – Кн.1. – М.: Владос, 1999. – 688 с.
12. *Никифоров Г.С.* Самоконтроль человека. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1989. – 192 с.
13. *Общая психология* / Под ред. А.В. Петровского. – М.: Просвещение, 1977. – 440 с.
14. *Пальм Г.А.* Загальна психологія: Навчальний посібник. – К.: Центр учбової літератури, 2009. – 256 с.
15. *Психологія* / За ред. Г.С. Костюка. – К.: Радянська школа, 1968. – 561 с.

16. *Психологія: Підручник / За ред. Ю.Л. Трофімова.* – К.: Либідь, 2008. – 560 с.
17. *Рувинский Л.И.* Самовоспитание личности. – М.: Мысль, 1984. – 142 с.
18. *Селиванов В.И.* Воля и ее воспитание. – М.: Знание, 1976. – 64 с.
19. *Сергеєнкова О.П., Столярчук О.А., Коханова О.П., Пасека О.В.* Загальна психологія: Навчальний посібник. – К.: Центр учбової літератури, 2012. – 296 с.

Тема 8. ТЕМПЕРАМЕНТ

План

1. Поняття про темперамент і його фізіологічні основи.
2. Проблема мінливості темпераменту.
3. Основні психічні властивості, які характеризують темперамент.
4. Типи темпераментів та їх психологічна характеристика.
5. Роль темпераменту в трудовій і навчальній діяльності.

Ключові поняття теми: темперамент, сила, врівноваженість, рухливість нервових процесів, динамічність, лабільність, тип ВНД, тип темпераменту, реактивність, активність, пластичність, ригідність, екстраверсія, інтроверсія, емоційна збудливість, індивідуальний стиль діяльності.

Запитання для самоконтролю:

1. Що таке темперамент?
2. Які поєднання властивостей вищої нервової діяльності І.П. Павлов зробив засадовими стосовно поділу темпераментів на типи?

3. Назвіть основні психічні властивості, які характеризують темперамент.
4. Які типи темпераменту виділяють у психології? У чому особливості кожного з них?
5. Чи може змінюватись темперамент?
6. Яку роль у діяльності фахівця в системі суб'єкт-суб'єктні стосунки відіграє знання темпераменту людини?

Проблемні ситуації:

1. Чи є тотожними поняття типу вищої нервової діяльності та темпераменту? Відповідь аргументуйте.
2. Чи можна стверджувати, що риси темпераменту мають природжену природу?
3. Чи є екстравертованість або інтровертованість особистості закономірним проявом певного типу темпераменту?
4. Чи може темперамент людини зазнавати істотних змін упродовж життя?
5. У чому полягає вихованість темпераменту?
6. У чому може виявлятися врахування педагогом особливостей темпераменту учнів?

Творчі завдання:

1. Понад 2000 років тому Гіппократ пояснював індивідуальні відмінності між людьми співвідношенням рідин, що входять до їхнього організму. У першій половині минулого століття було відкрито залежність таких відмінностей від властивостей нервової системи людини і тварин. У світлі цих даних пояснення Гіппократа здавалося помилковим. Проте з'являються повідомлення про зв'язок індивідуальних відмінностей зі станом гормональної системи та обмінних процесів в організмі.

Чи мав рацію Гіппократ? Що ж лежить в основі індивідуальних відмінностей між людьми?

2. Уявіть, що до Вас звертається допитливий учень: “Люди, які мешкають у районах Землі, близьких до екватора, темпераментніші, ніж люди, що живуть у північних широтах. Письменники, описуючи, наприклад, скандинавів, з одного боку, й італійців, французів, з іншого, наділяють їх протилежними властивостями темпераменту. Чи означає це, що темперамент людини залежить від її проживання у певному географічному поясі?”

Що Ви відповісте цьому учневі?

3. Лякливо озираючись, дівчинка входить із мамою до кабінету лікаря. Валя розгублюється, червоніє, коли до неї звертаються. Мама каже, що Валя слухняна, сумлінна, але вкрай вразлива, плаксива, боязка. Вдома вона охоче співає ляльці пісні, коли нікого поряд немає.

Визначте тип темпераменту Валі.

4. Дуже рухлива дівчинка, із жвавою мімікою. Оленка легко зближується з ровесниками. Іноді забуває про доручення. Бувають випадки, коли засмучується, але ненадовго. Настрій у дівчинки переважно веселий і бадьорий. Легко захоплюється всім новим, але порівняно швидко втрачає інтерес. Дівчинка дуже говірка.

Визначте тип темпераменту Оленки.

5. Дослідження показують, що різні типи темпераменту містять можливості для продуктивної психічної діяльності.

Чи можна визначити соціальну цінність людини, виходячи з типів темпераменту?

Список використаної та рекомендованої літератури:

1. *Белоус В.В.* Возрастные и половые различия приспособительны значимости некоторых свойств темперамента // Вопросы психологии. – 1978. – №2. – С.60-69.

2. Белоус В.В. Пути гармонизации темперамента и деятельности // Вопросы психологии. – 1989. – №5. – С.65-71.
3. Гиппенрейтер Ю.Б. Введение в общую психологию: Курс лекций. – М.: ЧеРо, 2002. – 336 с.
4. Гуревич К.М. Профессиональная пригодность и основные свойства нервной системы. – М.: Наука, 1970. – 272 с.
5. Дрозденко К.С. Загальна психологія в практичному вимірі: Підручник. – К.: ВД “Професіонал”, 2007. – 608 с.
6. Лурия А.Р. Лекции по общей психологии. – СПб.: Питер, 2004. – 320 с.
7. Максименко С.Д. Загальна психологія: Навчальний посібник. – К.: Центр учбової літератури, 2010. – 288 с.
8. Мерлин В.С. Очерк теории темперамента. – М.: Просвещение, 1964. – 302 с.
9. М'ясоїд П.А. Загальна психологія: Навчальний посібник. – К.: Вища школа, 2000. – 479 с.
10. М'ясоїд П.А. Задачі з курсу загальної психології: Навчальний посібник. – К.: Вища школа, 2000. – 183 с.
11. Небылицын В.Д. Психофизиологические исследования индивидуальных различий. – М.: Наука, 1976. – 335 с.
12. Немов Р.С. Психология: В 3 кн. – Кн.1. – М.: Владос, 1999. – 688 с.
13. *Общая психология* / Под ред. А.В. Петровского. – М.: Просвещение, 1977. – 440 с.
14. Пальм Г.А. Загальна психологія: Навчальний посібник. – К.: Центр учбової літератури, 2009. – 256 с.
15. *Психология* / За ред. Г.С. Костюка. – К.: Радянська школа, 1968. – 561 с.
16. *Психология: Підручник* / За ред. Ю.Л. Трофімова. – К.: Либідь, 2008. – 560 с.

17. *Русалов В.М.* Биологические основы индивидуально-психологических различий. – М.: Наука, 1979. – 352 с.
18. *Сергеєнкова О.П., Столярчук О.А., Коханова О.П., Пасека О.В.* Загальна психологія: Навчальний посібник. – К.: Центр учбової літератури, 2012. – 296 с.
19. *Стреляу Я.* Роль темперамента в психическом развитии: Пер. с пол. – М.: Прогресс, 1982. – 230 с.
20. *Теплов Б.М.* Психология индивидуальных различий. – М.: Педагогика, 1985. – 330 с.

Тема 9. ХАРАКТЕР

План

1. Поняття про характер та його структуру.
2. Акцентуація рис характеру.
3. Природні та соціальні передумови характеру.
4. Формування характеру.

Ключові поняття теми: характер, структура характеру, акцентуація характеру, вчинок, фізіогноміка, френологія.

Запитання для самоконтролю:

1. Що таке характер?
2. Які компоненти можна виокремити в структурі характеру?
3. Які риси характеру особистості є типовими, а які – нетиповими?
4. У чому виявляється акцентуація характеру особистості?
5. Як поєднуються в характері природні та соціальні чинники?
6. Яким є механізм формування властивостей характеру?
7. Як пов'язані між собою характер і темперамент?

8. Якими є умови формування характеру?

Проблемні ситуації:

1. Чи згодні Ви з думкою, що фізіологічним підґрунтям утворення характеру є динамічні стереотипи?
2. Чи всі стійкі риси поведінки особистості входять до структури її характеру?
3. Чи можна стверджувати, що акцентуація певних рис характеру особистості зумовлюється тільки обставинами її життя?
4. Чи може характер впливати на особливості прояву темпераменту?
5. Чи можна вважати, що соціальний чинник справляє вирішальний вплив на формування характеру?
6. Чим пояснити, що найповніше характер людини виявляється в складних, критичних ситуаціях?
7. Чи правомірне з погляду психології твердження: “Характер гартується у боротьбі”? Аргументуйте свою думку.

Творчі завдання:

1. Група студентів мала охарактеризувати свого товариша, використовуючи лише прислівники. В результаті було отримано такий ряд слів: стриманий, серйозний, емоційно стійкий, сумлінний, ініціативний, чутливий, чуйний, творчий, активний.

Які з цих слів описують характер, а які – темперамент? Як це можна визначити?

2. Тетяна К., староста студентської групи, користується повагою й авторитетом у переважної більшості однокурсників. Її поважають за відповідальність, принциповість, скромність, дисциплінованість. Товаришів дивують її конспекти без єдиної помарки, завжди

обгорнені підручники, різнокольорові закладки. Однак є й такі, кого дратує акуратність і організованість дівчини: вони вважають, що у такий спосіб вона маскує слабкі сторони своєї особистості.

Що можна сказати про характер цієї студентки? Чи може він маскувати її особистість?

3. Віталій О. виховувався у неповній сім'ї. Мати працювала позмінно і тому часто залишала його в дитсадку на добу, не завжди приділяла йому увагу. Вже навчаючись в першому класі, хлопець був потайний, недоброчливий, жорстокий щодо фізично слабших дітей. У шостому класі Віталій зажив сумної слави одного з найнедисциплінованіших учнів школи. Невдовзі він зв'язався з групою підлітків, разом з якими скоїв злочин (побили і пограбували перехожого), після чого був направлений до спецучилища.

Що можна сказати про формування характеру цього учня? Чи можна було скоригувати цей процес у бажаному напрямку?

4. Уявіть, що до Вас звертається допитливий учень: “Я читав, що монозиготні близнюки, схожі за фізичним і розумовим розвитком, мають різний характер. Причому ці відмінності найпомітніші тоді, коли такі діти розлучені і живуть у різних сім'ях. Тому я вважаю, що характер визначається не спадковістю, а умовами життя людини. Проте не можу збагнути, чому ж відрізняються характери близнюків, які ростуть в одній сім'ї, а отже, перебувають в однакових умовах”.

Що Ви відповісте цьому учню?

5. Народна мудрість говорить: “Посієш вчинок – пожнеш звичку, посієш звичку – пожнеш характер, посієш характер – пожнеш долю”.

Про яку закономірність становлення характеру тут ідеться? Чи має вона наукове обґрунтування?

Список використаної та рекомендованої літератури:

1. *Гиппенрейтер Ю.Б.* Введение в общую психологию: Курс лекций. – М.: ЧеРо, 2002. – 336 с.
2. *Дрозденко К.С.* Загальна психологія в практичному вимірі: Підручник. – К.: ВД “Професіонал”, 2007. – 608 с.
3. *Ковалев А.Г.* Психология личности. – М.: Просвещение, 1970. – 260 с.
4. *Ковалев С.М.* Воспитание и самовоспитание. – М.: Мысль, 1986. – 287 с.
5. *Кречмер Э.* Строение тела и характер: Пер. с нем. – М.: Педагогика-Пресс, 1995. – 608 с.
6. *Левитов Н.Д.* Психология характера. – М.: Просвещение, 1969. – 423 с.
7. *Личко А.Е.* Психопатии и акцентуации характера у подростков. – Л.: Медицина, 1983. – 345 с.
8. *Лурия А.Р.* Лекции по общей психологии. – СПб.: Питер, 2004. – 320 с.
9. *Максименко С.Д.* Загальна психологія: Навчальний посібник. – К.: Центр учбової літератури, 2010. – 288 с.
10. *М'ясоїд П.А.* Загальна психологія: Навчальний посібник. – К.: Вища школа, 2000. – 479 с.
11. *М'ясоїд П.А.* Задачі з курсу загальної психології: Навчальний посібник. – К.: Вища школа, 2000. – 183 с.
12. *Немов Р.С.* Психология: В 3 кн. – Кн.1. – М.: Владос, 1999. – 688 с.
13. *Общая психология* / Под ред. А.В. Петровского. – М.: Просвещение, 1977. – 440 с.
14. *Орлов Ю.М.* Самосознание и самовоспитание характера. – М.: Просвещение, 1987. – 224 с.
15. *Пальм Г.А.* Загальна психологія: Навчальний посібник. – К.: Центр учбової літератури, 2009. – 256 с.
16. *Психологія* / За ред. Г.С. Костюка. – К.: Радянська школа, 1968. – 561 с.

17. *Психологія: Підручник / За ред. Ю.Л. Трофімова.* – К.: Либідь, 2008. – 560 с.
18. *Рувинский Л.И., Хохлов С.И.* Как воспитывать волю и характер. – М.: Просвещение, 1986. – 142 с.
19. *Сергеєнкова О.П., Столярчук О.А., Коханова О.П., Пасека О.В.* Загальна психологія: Навчальний посібник. – К.: Центр учбової літератури, 2012. – 296 с.
20. *Симонов П.В., Ершов П.М.* Темперамент. Характер. Личность. – М.: Наука, 1984. – 161 с.
21. *Страхов И.В.* Психология характера. – Саратов: Изд-во Саратовского педагогического института, 1970. – 80 с.

Тема 10. ЗДІБНОСТІ

План

1. Поняття про здібності та їх структуру. Загальні та спеціальні здібності.
2. Кількісна і якісна характеристика здібностей.
3. Природні передумови здібностей.
4. Формування здібностей. Рівні розвитку здібностей.
5. Здібності та завдання профорієнтації учнів.

Ключові поняття теми: здібності, задатки, обдарованість, геніальність, талант, інтерес, схильність, професійна придатність, профорієнтація.

Запитання для самоконтролю:

1. У чому виявляються здібності особистості?
2. Які основні компоненти здібностей?
3. У чому виявляються кількісні та якісні відмінності в здібностях людей?
4. Що зумовлює розвиток здібностей особистості?
5. Охарактеризуйте рівні розвитку здібностей.

6. Чи можна фактичний успіх у певній діяльності розглядати як виявлення здібностей до неї? Чому?

Проблемні ситуації:

1. Чи можна стверджувати, що задатки завжди визначають високий рівень розвитку здібностей?

2. Чи можливий високий рівень розвитку спеціальних здібностей в інтелектуальній сфері на тлі низького рівня розвитку загальних здібностей? Який зв'язок існує між спеціальними та загальними здібностями?

3. Чи можна стверджувати, що відмінності в здібностях людей мають переважно кількісний характер?

4. Доведіть неправомірність твердження про вроджену природу здібностей.

5. Що дає змогу людині з гіршими здібностями до певної діяльності виконувати її краще, ніж людині з кращими здібностями? Які психічні якості особистості роблять це можливим?

Творчі завдання:

1. Від здібностей, як відомо, залежить успішність оволодіння людиною знаннями, вміннями, навичками в школі і вузі, рівень професійної майстерності. Слід було б очікувати, що і життєві успіхи будуть прямо залежати від здібностей. Проте досвідчені педагоги знають: далеко не всі здібні учні можуть похвалитися життєвими досягненнями, і навпаки, учні, які не відзначались великими здібностями, досягали неабияких життєвих висот.

Чому так буває? Чому життєві успіхи людини не залежать безпосередньо від її здібностей?

2. Леонардо да Вінчі був не лише великим живописцем, а й видатним математиком, механіком, інженером. Н. Макіавеллі був державним діячем, істориком, поетом,

письменником. А. Дюрер досяг великих успіхів у гравюрі, живопису, скульптурі, архітектурі, теорії мистецтва, фортифікації. Різнобічні здібності мали також представники пізнішої епохи – Г.В. Лейбніц, М.В. Ломоносов, Й.В. Гете. Проте навіть найвидатніші наші сучасники – люди досить вузької спеціалізації.

Як можна пояснити це явище? Чи не свідчить воно про звуження кола здібностей у процесі історії?

3. Дослідження 40 пар розлучених близнюків, серед яких 27 пар виховували родичі батьків, а 13 – чужі люди, виявили подібність їхнього інтелекту. Проте в другому випадку вона була значно меншою, ніж у першому.

Про що свідчать ці факти? Що вони дають для розуміння природи здібностей?

4. Однокласники Дмитро К. і Валерій Д. негласно змагаються один з одним. Проте Дмитро майже не готується до уроків, задовольняючись тим, що зрозумів із пояснень учителя. У вільний час він багато читає, надаючи перевагу науково-популярній літературі. Валерій ретельно готується до занять, нерідко звертається по допомогу до батьків. Дмитро випереджає Валерія при розв'язуванні задач, які потребують творчого, нешаблонного підходу. Валерію краще даються ті, де потрібно виявити глибокі, ґрунтовні знання.

Хто з хлопців краще закінчить школу? Що можна сказати про здібності цих учнів?

5. Молодий учитель фізики С. прагнув будувати уроки таким чином, щоб учні весь час активно працювали. Невдовзі це дало позитивні результати: збільшилась кількість дітей, П'які встигали “добре” і “відмінно”. Проте колеги знають і недоліки С.: як класний керівник він мало уваги приділяє вихованню учнів, рідко проводить з ними індивідуальні бесіди, не займається організацією їхнього дозвілля.

Що можна сказати про педагогічні здібності цього вчителя? Яка їх імовірна будова?

6. Розкрийте зміст прислів'їв і приказок, у яких підкреслюється значення здібностей у житті людини.

Талант робить те, що може, а геній те, що повинен.

Здобудеш освіту – побачиш більше світу.

Наука в ліс не веде, а з лісу виводить.

Талановитими люди стають у праці.

Грамотний може читати рядки і між рядками.

Список використаної та рекомендованої літератури:

1. *Айзенк Г.Ю.* Интеллект: новый взгляд // Вопросы психологии. – 1995. – №1. – С. 111-131.
2. *Артемова Т.И.* Методологический аспект проблемы способностей. – М.: Наука, 1977. – 183 с.
3. *Видинеев Н.В.* Природа интеллектуальных способностей человека. – М.: Мысль, 1989. – 175 с.
4. *Гильбух Ю.З.* Внимание: одаренные дети. – М.: Знание, 1991. – 80 с.
5. *Гиппенрейтер Ю.Б.* Введение в общую психологию: Курс лекций. – М.: ЧеРо, 2002. – 336 с.
6. *Голубева Э.А.* Комплексное исследование способностей // Вопросы психологии. – 1986. – №5. – С. 18-30.
7. *Дрозденко К.С.* Загальна психологія в практичному вимірі: Підручник. – К.: ВД “Професіонал”, 2007. – 608 с.
8. *Кузьмина Н.В.* Педагогическое мастерство учителя как фактор развития способностей учащихся // Вопросы психологии. – 1984. – №1. – С. 20-26.
9. *Лейтес Н.С.* Умственные способности и возраст. – М.: Педагогика, 1971. – 277 с.
10. *Лурия А.Р.* Лекции по общей психологии. – СПб.: Питер, 2004. – 320 с.

11. *Максименко С.Д.* Загальна психологія: Навчальний посібник. – К.: Центр учбової літератури, 2010. – 288 с.
12. *М'ясоїд П.А.* Загальна психологія: Навчальний посібник. – К.: Вища школа, 2000. – 479 с.
13. *М'ясоїд П.А.* Задачі з курсу загальної психології: Навчальний посібник. – К.: Вища школа, 2000. – 183 с.
14. *Немов Р.С.* Психология: В 3 кн. – Кн.1. – М.: Владос, 1999. – 688 с.
15. *Общая психология* / Под ред. А.В. Петровского. – М.: Просвещение, 1977. – 440 с.
16. *Орлов А.Б.* Склонность и профессия. – М.: Знание, 1981. – 96 с.
17. *Пальм Г.А.* Загальна психологія: Навчальний посібник. – К.: Центр учбової літератури, 2009. – 256 с.
18. *Платонов К.К.* Проблемы способностей. – М.: Наука, 1972. – 312 с.
19. *Психология* / За ред. Г.С. Костюка. – К.: Радянська школа, 1968. – 561 с.
20. *Психология: Підручник* / За ред. Ю.Л. Трофімова. – К.: Либідь, 2008. – 560 с.
21. *Сергеєнкова О.П., Столярчук О.А., Коханова О.П., Пасека О.В.* Загальна психологія: Навчальний посібник. – К.: Центр учбової літератури, 2012. – 296 с.